

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ANALÝZA BĚŽNÉ MLUVY V OKOLÍ MĚSTA PRACHATICE

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Maturová, Ph.D.

Autorka práce: Nikola Císařová

Studijní obor: BOH-NJL

Ročník: 3.

2014

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47 zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou universitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznamem o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Nový Rychnov 7. března 2014

.....

Nikola Císařová

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala paní Mgr. Markétě Maturové, Ph.D., za cenné odborné rady, za vždy laskavý a vlídný přístup a především příjemnou komunikaci nejen během konzultačních hodin.

Dále děkuji svým rodičům, kteří mě během celého studia podporovali a mohla jsem se na ně kdykoli obrátit.

ANOTACE

Analýza běžné mluvy v okolí města Prachatice

Tématem bakalářské práce je analýza běžné mluvy na Prachaticku. Tato oblast patří do nářeční podskupiny jihozápadočeské. Autorka práce má k dispozici přepisy vyprávění osob staré generace. Zaměří se na hláskoslovný, tvaroslovný, lexikální a případně syntaktický rozbor, provede analýzu mluvenostních jevů. Cílem práce je posoudit přítomnost nářečních prvků v mluvě nejstarší generace a zároveň podat komplexní obraz běžné mluvy v této lokalitě.

ABSTRACT

Analysis of a common language around the city Prachatice

The topic of the bachelor thesis is an analysis of everyday language in Prachatice region. This area belongs to the dialect subgroup south-west-bohemian. The author of the work has got transcripts of speaking of people of the old generation. She focuses on phonetics, morphology, lexical and syntactic analysis where appropriate, she analyses speech phenomena. The aim of the work is to assess the presence of dialectal speech elements in the language of the oldest generation and at the same time to provide a comprehensive image of everyday language in this area.

OBSAH:

ÚVOD.....	7
HISTORIE LOKALIT NA PRACHATICKU.....	9
METODOLOGIE	13
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	16
1. NÁŘEČÍ, NÁRODNÍ JAZYK, OBECNÁ ČEŠTINA	16
2. PŘÍZNAKOVÉ NÁŘEČNÍ RYSY JIHOZÁPADOČESKÉ SKUPINY.....	19
3. SPOLEČNÉ ZNAKY ČESKÝCH NÁŘEČÍ V UŽŠÍM SMYSLU	24
3.1 HLÁSKOSLOVNÉ ZNAKY	24
3.2 TVAROSLOVNÉ ZNAKY	27
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	28
1. HLÁSKOSLOVÍ	28
2. TVAROSLOVÍ.....	32
3. RYSY OBECNĚ ČESKÉ, ZVLÁŠTNOSTI JIHOZÁPADOČESKÉ PODSKUPINY, PŘÍZNAKOVÉ ZNAKY JIHOČESKÉ.....	32
SHRNUTÍ.....	34
4. LEXIKÁLNÍ ROZBOR.....	37
SHRNUTÍ	45
ZÁVĚR	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	51
III. PŘÍLOHY	54

ÚVOD

Ve své bakalářské práci se věnuji analýze běžné mluvy v okolí města Prachatic. Cílem práce je posoudit přítomnost nářečních prvků v mluvě nejstarší generace a zároveň podat komplexní obraz běžné mluvy v této lokalitě.

Všechny jazykový materiál, který jsem použila v bakalářské práci, čerpám ze seminárních prací studentů pedagogické fakulty JU. Získané podklady byly sesbírány v letech 2006/2007. Celkem jsem shromáždila devět prepisů vyprávění staré generace, hovoří zde pět žen a čtyři muži (viz příloha). Všichni komunikanti pocházejí z jihozápadočeské oblasti. V daném prostředí žijí od narození, nebo se v průběhu svého mládí natrvalo přistěhovali. Jednotliví dotazovaní odpovídali zcela přirozeně a spontánně na všeobecné dotazy, které se týkaly jim blízkých témat, jež dobře znali a nebáli se o nich mluvit. Otázky se týkaly především jejich dětství, mládí a všeobecně minulosti. Sociální rovina jednotlivých dotazovaných úzce souvisí se společenským postavením, kde je zřejmý náznak příslušnosti k určitému regionu. Důležitou roli hraje vzdělání, které vyplývá z aktuální formy mluveného jazyka. O míře připravenosti projevu nemůže být řeč, jelikož se nejedná o oficiální vyjádření. Spisovný jazyk v tomto případě není tak žádoucí, působil by spíše neobvyklým dojmem, z tohoto důvodu je viditelný obraz různých variant češtiny. Její mnohovrstvé proměny vyjadřují nejrůznější podoby jazyka a v žádném případě nevystupuje jako jednotně platný jazyk, existuje řada nejrůznějších transformací. Setkáme se s různými variacemi obměn běžné mluvy v češtině mající celonárodní charakter.

Po úvodu jsem zařadila část týkající se základních informací o současnosti i historii jednotlivých obcí v okolí města Prachatic. Zaměřuji se především na konkrétní fakta a zajímavosti daných míst. V některých případech upozorňuji také na rodáky a další osobnosti žijící ve zmiňovaných oblastech. Získanými údaji o jednotlivých obcích na Prachaticku jsem si rozšířila své dosavadní obzory, velice mě zaujalo bezprostřední historické jádro daných míst. Kontakt s těmito lokalitami pro mě znamená jistý kulturní přínos, obeznámila jsem se s různými tradicemi a zvyklostmi každodenního života lidí.

Příslušné texty jsou převedeny do podoby fonetické transkripce podle Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů, jež vyšla ve Věstníku České akademie (LII, 63–68) a také jako zvláštní otisk. Díky tomu je výrazněji vidět výskyt nářečí a obecné češtiny. Specifikuji se především na hláskoslovný, tvaroslovný a lexikální rozbor.

Bakalářskou práci jsem rozdělila na část teoretickou, v níž charakterizuji nářečí jako součást národního jazyka a definuji hlavní rysy nářeční podskupiny jihozápadočeské. Vyzdvihuji také jednu z hlavních jazykovědných disciplín, zabývající se právě dialekty – dialektologií. Vysvětluji její význam a podstatu, vymezuji ji jako vědu, která zkoumá vývoj jazyka. Uvádím zmínky o její bohaté historii, která sahá do poloviny 19. století, zdůrazňuji také současné instituce a autory zabývající se českými nářečími. Jako podklady pro zpracování teoretické části mi posloužily publikace autorů, kteří se dané problematice věnovali. Jednotlivé lokality jsou dokonale zmapovány a propracovány. Konkrétní znaky a specifika nářečí se stávají vodítkem k seznámení se s danou problematikou i osvojením základních faktů. Velice pěkný výklad a zeměpisné rozložení hlavních znaků společných nářeční oblasti jihozápadočeské podávají studie J. Voráče. Je zapotřebí vzít v potaz míru pozornosti spisovnému jazyku, na druhé straně teorii běžné mluvy, kde se jedná o varianty primárně mluvené, které jsou součástí naší každodenní běžné promluvy.

Dále následuje část výzkumná, v níž jsou zachyceny prvky mluvy staré generace. Záměrem je aplikovat znalosti o základních nářečních znacích jihozápadočeské skupiny prostřednictvím přiložených prepisů (viz přílohy). Zdůrazňuji především jevy typické pro jihozápadočeskou oblast doplněné o úkazy obecné češtiny. Některé znaky přesahují v různé míře středočeskou oblast, kde se zformoval spisovný český jazyk. Je zajímavé vidět, co ze staršího stavu jazyka zaniklo, co se udrželo a v jaké míře. Nejprve se zaměřuji na hláskosloví, jehož rysy jsou v textech bohatě zastoupeny. Následuje tvarosloví a v nespolečné řadě lexikální rozbor, kde se setkáváme často s odvozenými slovy z jiných jazyků. Významnou roli sehrávají elektronické zdroje a vědecké časopisy, které jsou výbornou a zároveň dostupnou pomůckou k objasnění a dešifrování příznakových jevů daných pojmů a názvů.

Pro souhrnný obraz přítomnosti příznakových nářečních znaků provádím po každém rozboru orientační shrnutí, které slouží jako přehled celistvosti společných rysů mluvenostních jevů.

V závěru uvádím výsledky vlastní analýzy. Odkazuji na jednotlivé poznatky, jež se během výzkumné části prokázaly a udávají tendenci k dalšímu možnému bádání jazykovědců a lingvistů.

Součástí bakalářské práce jsou rovněž již zmiňované textové přílohy, které obsahují dané prepisy mluvy nejstarší generace.

HISTORIE LOKALIT NA PRACHATICKU

Místem analýzy daného nářečí je okolí města Prachatic, patřící do nářeční podskupiny jihozápadočeské. Ve zmiňované lokalitě se nachází řada obcí, z kterých pochází pořízené přepisy nahrávek. Jedná se především o vesnice na Prachaticku a Vimpersku.

PRACHATICE

Město Prachatic se nachází v jihozápadní příhraniční části České republiky a tvoří součást Jihočeského kraje. Představuje jej 8 katastrálních území (k. ú. Prachatic, Staré Prachatic, Libínské Sedlo, Perlovice, Kahov, Oseky, Volovice, Stádlá). Rozloha této oblasti činí 3901 ha. Ke dni 31. 12. 2002 dosahoval počet obyvatel 11 859.¹

Již od počátku raného středověku leželo území pozdějšího Českého království na křižovatce evropského vnitrozemského obchodu. Nacházela se zde „jantarová stezka“, tudíž zeměmi putovaly karavany kupců do oblastí východních. Hlavní a nejvýznamnější tepnou obchodu, která spojovala Čechy se sousedními zeměmi, byla tzv. „Zlatá stezka“, spojující Čechy s Bavorskem. Obzvláště ve středověku získala tato pěšina neobyčejný význam díky obchodu s bavorskou solí.²

Díky stagnaci hospodářského života v 17. a 18. století tak Prachatic nabízejí všem návštěvníkům a obyvatelům svou obdivuhodnou renesanční atmosféru, zastřenou jen z části novějšími empírovými přestavbami. Zachovalé historické budovy přispěly k tomu, že bylo historické jádro města vyhlášeno v roce 1981 Městskou památkovou rezervací.³

Významnou podstatu Prachatic tvoří několik památek a pamětihodností. Nachází se zde např. Dolní brána, která je součástí renesančního městského opevnění. Největší stavbou na náměstí je kostel sv. Jakuba, za zmínku stojí rovněž tzv. Sitrův dům čp. 13 – dnes sídlo Prachatického muzea.⁴

Mezi známé osobnosti města v 15. – 19. století patřili především: Bohumil Idlbek, první český kronikář města Prachatic. Dále český básník a překladatel, vlastenecký kněz a národní buditel, Antonín Jaroslav Puchmajer.

¹ http://www.prachatic.cz/n_hospinfo.html [cit. 2014-01-20].

² http://www.prachatic.cz/n_historie_zalozeni.html [cit. 2014-01-20].

³ http://www.prachatic.cz/n_historie_dnes.html [cit. 2014-01-20].

⁴ http://www.prachatic.cz/n_historie_dnes.html [cit. 2014-01-20].

Prachatice získaly řadu uznání, naposledy uděleno Ministerstvem vnitra ČR – Bronzové ocenění pro Město Prachatice.⁵

SVATÁ MÁŘÍ

Obec leží přibližně 4 km od města Vimperk na Prachaticku. V současné době zde žije okolo 500 obyvatel (celkový počet obyvatel ke dni 23. 12. 2008 byl 541). Tato malebná ves se skládá z šesti částí: Brdo, Smrčná, Svatá Máří, Štítkov, Trhonín a Vícemily. Z obce je krásný pohled na Boubín, jeden z nejvyšších vrchů Šumavy.⁶

Nejstarší dochovaný písemný doklad o existenci dědiny pochází ze 14. století, kdy se uvádí pod názvem „Ad S. Marie in Laz“ a označení získala od názvu kostela, který byl od počátku zasvěcen sv. Máří Magdaleně. V roce 1414 bylo zřízeno ve Svaté Máří samostatné kaplanství, prvním kaplanem byl Velislav z Bohumilic. Na přelomu 17. a 18. století byla vesnice několikrát postižena požárem. Současná kronika je vedena od roku 1965, je spravována kvalitně a podrobně, nalezneme ji v okresním archivu.⁷

DRSLAVICE

Obec Drslavice leží v okrese Prachatice v Jihočeském kraji. Počet přihlášených obyvatel činí 84. Drslavice se rozkládají asi sedm kilometrů západně od Prachatic. Vesnice je vzdálená přibližně 20 km od německých hranic. Nejstarší písemná zmínka o vsi pochází ze 14. století, kdy byl jejím majitelem Štěpán z Drslavic, který připojil svou pečeť k stížnému listu proti upálení mistra Jana Husa. Zámek a ves byly císařskými vojáky v roce 1619 vypáleny, v roce 1977 přestavěli Schwarzenberkové zámek na sýpku. Tento zámek je dnes zčásti zřícený, tvoří pouze tři přízemní a patrové budovy.⁸

VACOV

Obec Vacov leží v půvabném podhůří Šumavy, na hranici okresů Prachatice, Strakonice a Klatovy. Postupem času se spojily osady Vacov, Vlkonice a Miřetice, které tvoří v podstatě jeden celek s největším počtem obyvatel. Ve Vacově žije přibližně 87 občanů. Mezi historické památky patří kostel sv. Mikuláše a kaplička sv. Jana

⁵ http://www.prachatice.cz/n_mesto_oceneni.html [cit. 2014-01-20].

⁶ <http://www.svatamari.cz/obec/zakladni-info.html> [cit. 2014-01-20].

⁷ <http://www.svatamari.cz/obec/historie.html> [cit. 2014-01-20].

⁸ <http://www.obceamesta.info/obec-mesto/537187/obec-drslavice.html> [cit. 2014-01-20].

Nepomuckého. K nejatraktivnějším objektům vsi patří rozhledna K. Klostermanna na Javorníku.⁹

PUTKOV

První zmínka o obci pochází již ze 14. století jako „villa Putkow“. V osadě se nacházejí lidové stavby šumavského typu, uplatňuje se u nich v nejjednodušší formě blatský dům (brána, výklenky pro sošky). Asi 300 m východně se zde nachází tvrziště „Na hájích“, kde údajně ležel i „Putkův dvůr“ – od kterého vznikl název vesnice. K významným osobnostem Putkova se řadí zdíkovský rodák profesor Jan Nepomuk Woldřich. K roku 2009 byl počet obyvatel stanoven na pouhých 49 občanů.¹⁰

HOROSEDLY

Horosedly leží přibližně 2 km od městečka Mirovice. Obec se nachází v malebném kraji, který je jednou ze vstupních bran do jižních Čech. Je zde patrná členitá a intenzivně zemědělsky obhospodařovaná krajina. Název vsi je odvozený z místní polohy osady. První písemná zmínka o Horosedlech pochází z roku 1234, kdy je získal pražský biskup Jan. Ves byla poté delší dobu v zástavbě, v roce 1584 se staly majetkem Krištofa Loubského z Lub. Dominantou obce a kulturní památkou je kaple sv. Jana Nepomuckého. Z dalších pamětihodností stojí za zmínku např. krásná výklenková kaplička na návsi, barokní zámeček, který je součástí zemědělské usedlosti. Dále se pyšní barokní sochou sv. Jana Nepomuckého. K významným osobnostem této vesnice patří Bedřich Šupčík, který na 8. Olympijských hrách v Paříži, v roce 1924, ve šplhu na laně, získal 1. zlatou olympijskou medaili. Je pochován v nedalekých Mirovicích.¹¹

DOLNÍ KOŽLÍ

Obec dolní Kožlí se nachází v okrese Prachatice, tato vesnice spadá pod město Vlachovo Březí. K tomuto jihočeskému městu dále náleží místní části Dachov, Doubrava, Horní Kožlí, Chocholatá Lhota, Mojkov a Uhřice. Mezi řekami Blanici a Volyňkou vzniklo v podhůří Šumavy původní březské panství. První zmínky o osadě nacházíme až v poslední čtvrtině 13. století. Od druhé poloviny 17. století vzkvétá v této

⁹ <http://www.sumavanet.cz/vacov/vacov.asp>. [cit. 2014-01-20].

¹⁰ <http://www.zdikov.cz/obce-a-osady/putkov/> [cit. 2014-01-20].

¹¹ <http://www.horosedly.cz/historie-a-zajimavosti/ds-5579/p1=2155> [cit. 2014-01-20].

lokalitě soukenický cech a vlachovobřezské sukno brzy dobývá i trhy v německém Pasově nebo rakouském Linci.¹²

¹² <http://www.vlachovobrezi.cz/search.php?rsvelikost=sab&rstext=all-phpRS-all&rsrazeni=priorita&rstema=18&stromhlmenu=18> [cit. 2014-01-20].

METODOLOGIE

Praktickou část mé bakalářské práce podnítila svou ucelenou strukturou a bohatou kompozicí zejména Voráčova publikace *Česká nářečí jihozápadní* (1955). Potom také *Přehled nářečí českého jazyka* od J. Běliče, v neposlední řadě nemohu opomenout ani F. Cuřína a jeho dílo *Vývoj českého jazyka a dialektologie*.

Specifikuji se především na rozbor morfoložický (hláskosloví, tvarosloví) a lexikální. K tomuto rozboru jsem využila výše zmíněné práce a dále výsledky výzkumu českých nářečí a běžné mluvy provedené pracovníky dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně – *Český jazykový atlas* 1 (1992), 2 (1997), 3 (1999), 4 (2002), 5 (2005) i s dodatky (2011). Popularizační práce *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2001) od J. Filipce, *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (2011) od S. Čmejrkové a J. Hoffmannové, kde jde především o analýzu současné mluvené češtiny. Z elektronických zdrojů mi byl dále nápomocen *Slovník spisovného jazyka* (1960-1971), *Příruční slovník jazyka českého* a *Internetová jazyková příručka*. Interpretaci nářečních prvků z hlediska jejich původu jsem čerpala z *Etymologického slovníku jazyka českého* (1971). Současnou gramatiku českého jazyka vysvětluji podle *Příruční mluvnice češtiny od brněnských filologů* (2012).

Ve svém bádání dále vycházím z recenzovaného vědeckého časopisu vydávaného Ústavem pro jazyk český AV VČ – *Naše řeč*, který se věnuje otázkám teorie a kultury jazyka. Rovněž čerpám z regionálního periodika - *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*.¹³

Dále se inspiřuji publikační činností M. Janečkové, jejíž profesní specializace je historická mluvnice češtiny a dialektologie, vývoj jazyka a rovněž slovtvorba. Přínosem jsou vědecké studie *Ještě k nářečním jevům jihočeské oblasti, srovnání s oblastí západočeskou* (1994), *K problematice nářečních jevů v širším jihočeském okruhu* (1993) *K hláskoslovné, tvaroslovné, slovtvorné a lexikální stránce nářečí na Českobudějovicku* (1992) aj.

Všechny texty jsou přepsány stanovenou jednotnou transkripcí nářečních textů podle Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů, jež vyšla ve Věstníku České akademie (LII, 63–68) a také jako zvláštní otisk. Jako konkrétní praktická pomůcka mi posloužily *České nářeční texty* (1976), které mi umožnily názornou představu o mluvě

¹³ Časopis vychází od roku 1964, kromě hlavních článků publikuje také historické materiály a dokumenty z regionu, připomíná významné osobnosti a obsahuje přehled regionální literatury.

v daném okruhu nářečí. Jsou pěkným příkladem antologie, jde o čítanku textů z různých nářečních skupin a podskupin, tedy ze všech oblastí českého národního jazyka.¹⁴

Nářeční materiál jsem čerpala ze seminárních prací studentů pedagogické fakulty JU, kteří se zabývali rozbořením nářečí jihozápadočeské podskupiny. Jedná se o ukázky lidí, již se narodili nebo delší dobu žijí na Prachaticku a Vimpersku. Postupuji tak, že hledám v jednotlivých prepisech hláskoslovné a tvaroslovné změny běžně mluveného projevu. K rozboru daných textů přistupuji až po prostudování základních nářečních znaků. V této fázi jsem využila **metodu syntetickou**, prostřednictvím níž jsem shromáždila získané poklady, jež byly sesbírány v letech 2006/2007. Následovalo osvojení dané problematiky, seznámení se s jednotlivými typy nářečí. Největší důraz byl kladen především na již zmiňovanou podskupinu jihozápadočeskou.

V další fázi jsem uplatnila **metodu analytickou**, při níž bylo třeba uvědomit si všechna základní fakta a souvislosti daného problému. Důležitou roli sehrála orientace v této oblasti, zohlednění určitých faktorů, které postupně vedly k vytčení daného cíle.

V neposlední řadě lze uvést **metodu komparace**, jejímž účelem bylo stanovení shod a rozdílů mezi jednotlivými hláskoslovnými a tvaroslovnými prostředky. Rozpoznáváme shodné či rozdílné podoby jednotlivých jevů. Uvedené prepisy nijak dále neověřuji, do jednotlivých zápisů vůbec nezasahuji. Mohli jsme pozorováním zjistit a následně doložit, které z nářečních prvků jsou v uvedených obcích dominantnější.

Charakteristika jednotlivých respondentů a jejich projevu:

- **P1** žena, nar. 1921 v Ivančicích na Moravě, od roku 1946 žijící v Prachaticích
- **P2** žena 70 let, Prachatice
- **P3** žena, 83 let, celý život žije na Vimperku
- **P4** muž, 67 let, lesní dělník
- **P5** žena, 86 let
- **P6** žena, narozena v říjnu 1924
- **P7** Josef Kořenský, nar. 1908
- **P8** František Škopek, nar. 1908
- **P9** Aloisie Zámečnicková, nar. 1913

¹⁴ Bogoczová, I.: *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. FF OU, Ostrava 2012, s. 149.

Komunikace byla vedena prostřednictvím dotazů, které se týkaly převážně kulturního života jednotlivých komunikantů pobývajících ve výše uvedených lokalitách. Většina recipientů se ráda rozovídala o svých každodenních záležitostech, hospodaření, vzpomínkách na dětství a o dalších různých příhodách. Výběr otázek potvrdilo či vyvrátilo existenci nářečních prvků souvisejících k tomuto regionu. S ohledem na rozsah provedeného výzkumu je třeba konstatovat, že se nejedná o prezentativní výzkum, ale o výzkumnou sondu, jež však mapuje danou problematiku.

Součástí *Českého jazykového atlasu* je seznam zkoumaných obcí a explorátorů, jsou zde zmíněny venkovské lokality podle abecedního sledu, dále soupis městských a zahraničních lokalit. Ke každému územnímu bloku náleží podkladová mapa sítě zkoumaných bodů. Jihozápadočeské nářečí charakterizují body 301–337, pro doulebský úsek jsou příznačné čísla bodů 454–461. V abecedním seznamu městských částí jsou uvedeny Prachatice pod číslem 44.¹⁵

K tématu se vážou následující bakalářské práce studentů filozofické fakulty. *Analýzou nářečí v obci Bechyňská* se zabývala např. Lucie Janečková, která bakalářskou práci obhájila v roce 2009. Také bych ráda zmínila práci Evy Sommerové *Běžná mluva v obci Bolešiny*, jež se zabývala rozborem běžné mluvy v této lokalitě, okres Prachatice, patřící taktéž do nářeční podskupiny jihozápadočeské.

¹⁵ <http://cja.ujc.cas.cz/cja.html> [cit. 2014-03-22].

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. NÁŘEČÍ, NÁRODNÍ JAZYK, OBECNÁ ČEŠTINA

DIALEKTOLOGIE A JEJÍ VÝVOJ

Dialektologie je odvětví jazykovědy, které se zabývá studiem nářečí, dialektů. Nářečím přitom rozumíme víceméně ustálenou místní obměnu celonárodního jazyka, zeměpisně vymezitelný soubor jazykovědných prostředků, který slouží jako nástroj dorozumívání pouze části národa, a to jen v oblasti běžného denního styku.

Každé nářečí má jednak znaky, které jsou společné pro celou jazykovou jednotku (nářečí vyššího řádu, celonárodní jazyk), k níž dané nářečí, jednak znaky, jimiž je charakterizováno jako samostatná nářeční jednotka. Všechny znaky kteréhokoli nářečí jsou navzájem spjaty, tvoří ucelený systém.¹⁶

Jako samostatná jazykovědná disciplína s vlastní metodikou se začala utvářet teprve v polovině 19. století. První soubornou prací o českých a slovenských nářečích jsou A. V. Šembery *Základové dialektologie československé* (Viedeň 1894). Další významnou studií, tentokrát jen o nářečích na Moravě a v české části Slezska, je dvojdílná *Dialektologie moravská* Fr. Bartoše (Brno 1886 a 1895), kterou po stránce lexikální doplňuje jeho *Dialektický slovník moravský* (Praha 1906). Zprvu se dialektologové omezovali na pouhé shromáždění a utřídění nářečního materiálu. Teprve koncem 19. století přistoupili i k jeho analýze a výkladu. Hlavní pozornost badatelů na sebe soustředěovalo hláskosloví a tvarosloví, zatímco tvoření slov a skladba byly celkem opomíjeny.

V české dialektologii posledních 25 let sehrála významnou roli tzv. „brněnská škola“, spjatá se jmény B. Havránka a Fr. Trávníčka a soustředěná kolem dialektologické komise při Matici moravské.¹⁷

¹⁶ Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1977, s. 157.

¹⁷ Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1977, s. 158.

SOUČASNÁ ČESKÁ DIALEKTOLOGIE

V současnosti se zabývá výzkumem dialektů českého národního jazyka a jejich působení na běžnou mluvu Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, jde o jediné vědecké pracoviště v ČR. Zkoumá češtinu současnou i historickou, spisovnou i nespisovnou, psanou i mluvenou. Jeho prostřednictvím vznikají základní příručky o českém jazyce pro nejširší publikum (pravidla pravopisu, slovníky, mluvnice a populárně-vědecká literatura) i odborné publikace knižní a časopisecké. Hlavním projektem je *Český jazykový atlas* (I 1992, II 1997, III 1998, IV 2002, V 2005), připravuje se *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (slovník vzniká od r. 2005, vedoucí kolektivu je M. Šípková). Týká se tzv. anoikonym, tedy názvů neobydlených objektů, vycházející ze sběru materiálů zahájeného v šedesátých letech 20. století. Korpus jmen je neustále doplňován z různých zdrojů včetně diplomových prací. Od roku 2005 je zmíněný materiál prezentován ve *Slovníku pomístních jmen v Čechách*, který do r. 2010 vycházel souběžně v elektronické a tištěné podobě. Po vydání pěti sešitů však bylo od publikování tištěné řady upuštěno. Také se pracuje na sběru a třídění materiálu pro *Slovník českých nářečí*, zpracování bylo zahájeno v r. 2011, vedoucí týmu je S. Kloferová.¹⁸

Výzkumem zkoumaných lokalit se zabývala řada explorátorů, kteří se zúčastnili příslušného bádání jednotlivých územních částí daného regionu. Mezi významné představitelé patří Pražská a též Brněnská skupina, mezi jejíž členy se řadí např. J. Balhar, J. Blažek, M. Krepl, M. Krčmová, J. Skulina a další.

Vědecká činnost se rozvíjí v souladu s dvěma výzkumnými záměry ÚJČ v Praze: *Integrovaný výzkum českého jazyka a jeho variet a Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století*. Pracovníci se pravidelně účastní domácích i zahraničních konferencí. Výsledky vědecké práce zveřejňují v knižních publikacích, ve sbornících a časopisech.

Zmínila bych publikaci od S. Čmejrkové a J. Hoffmannové *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (2011), která se snaží nalézt odpověď na otázku, proč běžně mluvený jazyk proniká do psaných žánrů, spatřovaných tradičně se spisovným jazykem, do žánrů mediálních i do žánrů vyvolaných k životu moderními komunikačními technologiemi.

¹⁸ Bogoczová, I.: *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. FF OU, Ostrava 2012, s. 151.

Členství v profesních organizacích jako je Rada Výzkumného centra staré a střední češtiny a Onomastická komise při ÚJČ AV ČR dosáhla M. Janečková. Mezi její významné práce patří např. edice *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru* (2010). Další členové rady jsou např. H. Karlíková, J. Pleskalová, P. Nejedlý, K. Kučera, N. Kvítková aj.¹⁹

NÁRODNÍ JAZYK

Spisovná čeština společně se souborem nářečí, která samotní uživatelé sami pokládají za česká, tvoří komplex českého národního jazyka.

Nářeční rozdíly na území českého jazyka jsou poměrně mladé, tj. pocházejí až z doby historického vývoje zhruba od 12. století. Tyto rozdíly zčásti vyplývají ze skutečnosti, že různé jazykové změny nepronikly na celé území, takže zvláště v okrajových úsecích je mnohdy zachován starší stav.²⁰

Jazyk slouží jako nástroj dorozumívání všem příslušníkům daného společenství (národnost – jazyk národnosti – národní jazyk) ve všech oblastech lidské činnosti. Nářečí slouží pouze části daného společenství, a to jen v oblasti běžného denního styku. Jeho dorozumívací úkon je tedy podstatně užší než dorozumívací úkon jazyka.²¹

O národním jazyku mluvíme dnes tam, kde se určité společenství na základě shodných podmínek ekonomických, politických a kulturních vyvinulo v samostatný národ a pociťujeme svou kulturní a historickou odlišnost. Uživatelé každého nářečí se cítí příslušníky národa, v jehož rámci se vyvíjejí, a své nářečí pociťují jako jednu z místních podob, obměn nadřazeného národního jazyka.²²

OBECNÁ ČEŠTINA

Rozdíly mezi jednotlivými nářečímí se neutralizují a dochází k míšení mluvy. Neutralizují se především znaky menších nářečních jednotek, zatímco znaky společné pro větší oblasti jsou celkem rezistentní.

Postupným stíráním výlučných nářečních znaků se vytvářejí útvary nadnářeční, zachovávající jen nejzákladnější znaky příslušné nářeční skupiny. Jsou to tzv. *obecná*

¹⁹ <http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-onomastiky/> [cit. 2014-03-22].

²⁰ Bělič, J.: *Přehled nářečí českého jazyka*. SPN, Praha 1976, s. 3.

²¹ Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1977, s. 159.

²² Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1977, s. 160.

nářečí, interdialekty. Hovoříme potom o obecné češtině, obecné hanáčtině, obecné moravské slovenštině, obecné latině apod.

Obecná čeština, i když je od původu interdialektem českých nářečí v užším smyslu, má vlivem hospodářské, politické i kulturní síly pražského centra nad ostatními interdialekty převahu a proniká i mimo oblast české nářeční skupiny. Především do velkých měst a průmyslových center na Moravě, kde se podílí na utváření běžné mluvy.²³

Stále častěji pronikají prvky obecné češtiny do vrstvy spisovného jazyka. Obecná čeština není kodifikována, tudíž se vyvíjí daleko rychleji a plynuleji než spisovná čeština. V posledních dvou tisíciletí vstupuje běžně mluvený jazyk do psaných žánrů, spjatých tradičně se spisovným jazykem, do žánrů mediálních i do žánrů vytvořených prostřednictvím moderních komunikačních technologií.

Problematikou obecné češtiny se zabývá S. Čmejrková a J. Hoffmanová ve svém díle nazvané *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí*. Publikace je věnována lingvistické analýze současné mluvené češtiny. Předmětem analýzy jsou autentické mluvené rozhovory i rozhovory mediální, od politických interview k talk show. Zvláštní pozornost je věnována tištěným rozhovorům z oblasti publicistiky, analýze novin a časopisů a také rozborům některých textů uměleckých, nebo „chatování“ mladých aktérů elektronické komunikace.

Na první pohled jsou zde viditelné vývojové proměny současného jazyka, které vyplývají z tendencí ke konverzacionalizaci, technologizaci a marketizaci veřejného diskurzu a jsou zčásti ovlivněny kontakty a jinými jazyky. Soubor ukázek je zajímavý kombinací nespisovné, slangové, expresivní slangové zásoby s hláskovou a tvaroslovnou spisovností.

2. PŘÍZNAKOVÉ NÁŘEČNÍ RYSY JIHOZÁPADOČESKÉ SKUPINY

Jihozápadočeské nářečí, sousedící od jihu s nářečími středočeskými a na východě přesahující do jihozápadního cípu Moravy za Třešť, Telč a Dačice, mají některé znaky společné celé podskupině, v jiných však se mezi sebou liší zejména západní a východní části této oblasti, takže se někdy mluví zvlášť o nářečích západočeských a nářečích jihočeských.

²³ Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1977, s. 163.

Ve své práci dále vycházím z publikace *Česká nářečí jihozápadní*, českého dialektologa Jaroslava Voráče, jež představuje jazykově zeměpisnou studii českých nářečí v jižních a západních Čechách.

Autor v ní nepodává úplný popis všech znaků lidové mluvy tohoto rozsáhlého území, neboť to není ani úkolem prací tohoto zaměření, nýbrž se soustřeďuje na monografické zpracování těch jazykových jevů, jež jsou charakteristické pro celou oblast českých nářečí jihozápadních. Snaha po názorném podání vývojových procesů ve zkoumané oblasti vedla autora také k tomu, že se na podkladě bezpečné znalosti dnešního zeměpisného rozložení jazykových jevů mohl pokusit i o rekonstrukci některých bývalých nářečních hranic, které dnes již ustoupily nebo se rozpadly. Výsledky, k nimž Voráčova studie dospěla, jsou mnohdy zcela nové, neboť přinesly pro zkoumanou oblast uspokojující odpovědi o zeměpisném rozložení i těch jevů, o nichž jsme neměli přesnějších zpráv.²⁴

Z hlediska vodopisného je tato oblast tvořena dvěma rozlehlými povodími, západním a jižním. Osu západního povodí tvoří řeka Mže (Berounka) se všemi svými přítoky, osu jižního povodí je v základě řeka Vltava. Na západě je to tedy především plzeňská pánev, v jejímž středu se hvězdovitě sbíhají řeky Mže, Radbuza, Úhlava a Úslava. Jihočeský prostor se potom skládá z povodí Vltavy, Otavy, Malše a Lužnice.²⁵

Zeměpisná situace v jihozápadních Čechách je v podstatě dána historicky českým osídlením této oblasti. Rozsah tohoto osídlení se však v průběhu staletí částečně změnil. Na vnějším jihozápadním okraji byl vymezen národností (jazykovou) hranicí, která se vytvářela a ustalovala v kontextu s německou kolonizací zhruba na rozhraní Šumavského podhůří a vysokých pohraničních pásem vlastní Šumavy. V dnešní době jsou tyto staré jazykové hranice vlastně jen pomocným dělítkem mezi územím starého historického osídlení a tzv. pohraničím, jež bylo po válce osídleno novým českým obyvatelstvem. Oddělují tedy tradiční nářečí od oblastí, kde smíšená česká kolonizace vytváří nové jazykové poměry.²⁶

J. Voráč vysvětluje vznik jihozápadní oblasti jako důsledek ne zcela rovnoměrného a ne dost intenzivního působení historického vývoje centrálního, jehož výsledky byly v řadě případů modifikovány nebo potlačeny vývojem regionálním. Některé centrální změny sem vůbec nedospěly nebo dospěly opožděně. Jindy se zase

²⁴ Jančák, P.: *Studie o nářečí v jihozápadních Čechách*. NŘ, 39, 1956, č. 7-8.

²⁵ Voráč, J.: *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná. Část druhá*. ČSAV, Praha 1976., s. 87.

²⁶ Voráč, J.: *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná. Část druhá*. ČSAV, Praha 1976., s. 88.

centrální přeměna v jisté vývojové fázi zastavila, kdežto na okrajích působila dál, přes rozsah vývoje v centrálním celočeském systému. Někdy opět obecně česká transformace ze středních Čech ustoupila, kdežto na periférii se zachovala. Mnohé hranice jsou tedy také hranicemi starého odlivu, který se uchytil v různých místech v závislosti na rozličných mimojazykových skutečnostech.²⁷

Výsledky, k nimž Voráčova studie dospěla, jsou mnohdy zcela nové, neboť přinesly pro zkoumanou oblast uspokojující odpovědi o zeměpisném rozložení i těch jevů, o nichž jsme neměli přesnějších zpráv. Ukázalo se totiž, že mnohé jazykové jevy žijí na území daleko větším nebo i jiném, než se dosud předpokládalo. Zároveň zrevidovala Voráčova práce i celkový pohled na zkoumanou oblast: nový výzkum totiž ukázal, že přes rozdílné názory v dosavadní literatuře můžeme oprávněně mluvit o nářečním celku jihozápadním. V rámci tohoto celku se rýsují ovšem dvě, do jisté míry samostatné nářeční skupiny, a to nářečí západočeská s okrajovým jádrem chodským a jihočeská s jádremoudlebským.²⁸

Najdeme tu konkrétní poučení, jak příslušné historické celočeské změny na této oblasti probíhaly. Jazykové změny, šířící se ze středních Čech, se dostávaly často do této oblasti opožděně (tak např. pozdně probíhající diftongizace *ú > ou* zasáhla i *ů* z původního *ó* v případech jako *touň z tuň* apod.) nebo sem nepronikly vůbec (např. zejména na okrajích, podobně jako ve spisovném jazyce, se nediftongizovalo *í* v případech jako *cítit, vozík, sítko*, kdežto sousední nářečí středočeská a zčásti i čeština obecná mají už podoby *cejtít, vozejk, sejtko*; nebo se tu zachovala stará výslovnost slabikotvorného *l* a *r* s průvodní samohláskou v případech jako *sluza, sirp*; atd.). Vedle toho jsou tu i znaky, které vznikly samostatným oblastním jazykovým vývojem (např. změna *šč > chč* na slovech jako *chčestí*, ustrnulé přídavné jméno přivlastňovací na *-ovo*, vyrovnání slovesných tvarů *oňi umí, sází* aj.).²⁹

Rozdílné znaky českých nářečí jihozápadních vznikly postupem historického vývoje našeho národního jazyka. Hláskoslovný a tvaroslovný přehled rysů jihozápadočeské podskupiny formulují podle *Přehledu nářečí českého jazyka od Jaromíra Běliče* (1976).

Pro všechna nebo pro většinu jihozápadočeských nářečí jsou příznačné (s eventuálními přesahy do sousedních podskupin) především tyto znaky:

²⁷ Balhra, J.: *Druhý díl studie o českých nářečích jihozápadních*. NŘ, 60, 1977, č. 4.

²⁸ Jančák, P.: *Studie o nářečí v jihozápadních Čechách*. NŘ, 39, 1956, č. 7-8.

²⁹ Jančák, P.: *Studie o nářečí v jihozápadních Čechách*. NŘ, 39, 1956, č. 7-8.

1. Disimilace zubnic, zbytky í beze změny v ej po ostrých sykavkách v případech jako *cítít, sítko, vozík ...*, na rozdíl od ostatních českých nářečí v užším smyslu;
2. Morfologizované podoby místních jmen typu *Horažďojce* (< *Horažďovice*) a rodinných jmen typu *Novákojc* (< *Novákovice*);
3. Nesklonné tvary přivlastňovacích přídavných jmen typu *taťinkovo bratr, čepice ...*, *sestřino* (-ino) *děti ...*;
4. Vyrovnaní koncovky 6. p. jednotného čísla měkkého sklonění rodových zájmen se skloněním tvrdým, např. *vo našom, f čom ...*;
5. Ve slovesných tvarech 3. os. pl. sestava koncovek -ou, -í, -ají (-aji/-aj), např. *nesou, kupujou ...*, *prosí, umí ...*, *volají ...*;
6. Tvar si v 2. os. jednotného čísla slovesa „být“ ve funkci spony i osobního morfému ve složených formách minulého času;

Převážně jen v *západních jihozápadočeských* nářečích se kromě toho vyskytuje:

7. Vkladné j před ť, ď v zavřených slabikách, např. *ajt', tejd'...*;
8. Koncovka -om v dat. pl. substantiv muž. a střed., omezeněji též žen. rodu, např. *chlapom, kuřatom ...*, *kravom* apod.

Pro *východnější a jižní jihozápadočeské* nářečí sou dále příznačné zejména:

9. Disimilace ve skupinách sykavek, polosykavek a zubnic v případech typu *bezzubej, uj zas, babijce, přej domem ...* (< *bezzubej, už zase...*);
10. V imperativu sloves typu *prosí podoby proš, pušť, neježdi ...*, *proště, puště, neježděte/neježdite* apod.

Z méně výrazných jevů, jejichž pravidelnost a hojnost výskytu směrem do středu země klesá, je třeba uvést výslovnost l, r v záp. části též n, ň, s redukovaným sousedním i, í.

Také vyrovnaní ve prospěch přehlasovaných podob v infinitivech a přičestích minulých typu *tříst, zípst ...*, *třísl, zíblo ...*, rovněž *nažil/nažel, začel, zapíl, ,zapjal' ...*, změnou e>a v řadě slov, např. *čalo, řešato, žabro, jahla ...*, dlouhé samohlásky v případech jako *kúš ,koš', plouh ,pluh'* aj., popř. též v tvarech gen. pl. *semán, vajíc, housát ...*, *hláv, strán, vovíc...*, a naopak krátké samohlásky v infinitivech *nest, vest,*

pect ..., aj. Jenom na ojedinělá slova jsou omezeny územně rozptýlené případy g „nadměrným“ ej, ou v případech jako *dřejví, přejev* ..., *touň, roznout* apod.

V menších úsecích jihozápadočeské podskupiny se vyskytují některé další jevy, např. zbytky úplné neexistence g, projevující se mj. substitucí k za g ve slovech cizího původu, jako *agent, brigáda, cigareta* ..., zbytky starého ú beze změny v ou, např. *chalúpka/chalupka*..., změny sč, sc, stř v chč, chc, ctř, např. *chřestí, rochcestí, střecha*... aj. Z tvaroslovných jevů stojí za zmínku míšení zájmených tvarů mňě/mje, tře a mi, tři v gen., akuz., a dat.

Okrajové úseky jihozápadočeské

Zvláštní znaky jsou nejvíc nakupeny při okrajích starého osídlení, zejména na Manětínsku a západně od Plzně, bývalém národnostním ostrůvku stříbrském, na Horšovskotýnsku a Domažlicku, na Prachaticku a jižně od Českých Budějovic, kromě toho též v třešsko-dačickém úseku na pomezí přechodové podskupiny jihovýchodočeské. Pro všechny tyto úseky (nebo pro některé z nich) je příznačná zavřená výslovnost samohlásek e – é, o – ó, á, ej || yj > ij, ou > uu/ú a omezenější naopak otevřená výslovnost i (y).

V jednotlivých případech změna i > e; v 1. os. sg. slovesa „být“. V jihočeské oblasti se nachází dva okrajové úseky, a to doudlebský a prachatický. Prachatický úsek se dříve také označoval jako hornoblanický (jde o území ležící podél horního toku říčky Blanice) nebo tiřácký podle infinitivu na -ti. Dnes tento „plný“ infinitiv téměř úplně ustoupil. Poněkud déle se držely kratší infinitivy na *-t'*, např. *dát', ctít', žít', nest', pect'...*, */nesti, pecti...*, v třešsko-dačickém úseku se v sg. muž. rodu přičestí min. sloves s kmenem na souhlásku vyskytují podoby typu neslu, řeklu ... aj. Větší skupina zvláštních jevů se vykytuje na Chodsku jz. od Domažlic a na Doudlebsku jihovýchodně od Českých Budějovicích, takže o nářečí těchto úseků lze mluvit jako o vyhraněných nářečních jednotkách.

Doudlebské nářečí má mj. zachovány zbytky měkkých retnic nebo stopy po nich také před i, např. *p'ivo, b'ílej .../ pjivo, bjílej*; ve 4. pádě zájmena 1. os. se však vedle tvaru *mje* vyskytuje též podoba *me*. Ve skupinách neznělá souhláska + v' nastává postupná asimilace znělosti, např. *tfúj, kfočna* ..., ej za dřívější aj je i v případech *lejce/lejc* ‚lavice‘, *mlejší, snejší*, mladší, snazší' aj. Ve 3. pádě mn. č. podstatných jmen mužského a středního rodu bývá koncovka *-om*. Na rozdíl od ostatních českých nářečí

v užším smyslu výslovnost o- na počátku slova bývá bez protetického v-, např. *oheň, oko...*, v nom. pl. tvrdých příd. jmen v muž. život. rodě zčásti tvar odlišný od ostatních rodů, např. *hescí, mladí, staří...*, *X heskí, mladí, starí* apod. V tomto úseku je zvlášť častá nadměrná dvojhhláska ou (poučet, roužnout), zachování nediftongizovaného í po c, z, s (*cícha, síto*), relikty doprovodných vokálů u slabičného *r, l* (*nárut, petružel*). Je zde taktéž provedena progresivní asimilace ve skupení tv, kv (*kfjet, tfaroh*).

3. SPOLEČNÉ ZNAKY ČESKÝCH NÁŘEČÍ V UŽŠÍM SMYSLU

Česká nářečí, tj. nářečí v Čechách a na západní Moravě, netvoří jednotný celek, třebaže význačnější rozdíly jsou patrné až v nářečích okrajových. Hranice diferenčních znaků jsou tu velmi plynulé a často se tyto znaky vyskytují jen u nejstarší generace. Proto je obraz hranic mezi českými nářečímí mnohem matnější než v nářečích hanáckých a moravskoslezských.³⁰

Následující hláskoslovný a tvaroslovný přehled rysů jihozápadočeské podskupiny je inspirován *Vývojem českého jazyka a dialektologie* od Františka Cuřína (1977).

3.1 HLÁSKOSLOVNÉ ZNAKY

3.1.1 ej za ý (a někde za í po sykavkách a některých jiných souhláskách), např. *mlejn, dobrej, strejc, vozejk* aj.; diftongizace patří k jevům stále velmi frekventovaným; ovšem pokud se jedná o předponu vý-, má už podobu nediftongizovanou, např. *výhoda pro ně*; existují ovšem i neveliké doklady s předponou vej – *vejsluška, vejplata, vejdělek, vejminek*

3.1.2 ou za ú, např. *mouka, louka, vezou, nesou* aj.

3.1.3 ej za aj, např. *dej, dělej, vejce, nejlepší* aj.

3.1.4 e za starší a, např. *Jeník, ležet*, gen. *koše, oráče, duše, slepice*; **í za starší á**, např. *číška, spodní sukňe, starším ženám* aj.

3.1.5 i, í za u, ú, např. *cizí, jih*; akuz. *policie, klíč*

3.1.6 slabikotvorné r, l v takovém rozsahu jako v jazyce spisovém např. *trn, srp, hrnec, vrba, vlk, plnej, vlna*; výjimku tvoří ta část nářečí ve východních Čechách

³⁰ Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1977, s. 175.

(v Podkrkonoší), kde se vyskytuje *r, l* s průvodní samohláskou, např. *peršet, terhat, misel*

3.1.7 tvrdé souhlásky d, t, n před e, např. *vedete, nesete*

3.1.8 ú za starší ó, např. *kůň, vůz, můj*; za dřívější *u, ú* po měkkých a bývalých měkkých souhláskách je i, í zčásti též ej, pokud nebyla přehláska odstraněna působením tvaroslovné analogie; např. *břicho, líbat, cejtít ... g dostáňi ...*, 3. os. pl. volají/volaj(i) ..., avšak *piju, pláču, pijou, pláčou ...* jako *nesu, nesou* apod.

3.1.9 í za starší ie, např. *víra, míra, písek, staveňi*

3.1.10 í za é, např. *říct, vobilí, mlíko*; ve shodě se spisovnou češtinou je í (i) bývalé dlouhé ě, např. *míra, písek* apod., zúžené *é > í* má za následek, že se *é* vyskytuje jenom ve velmi omezeném rozsahu (např. *von bjězi, lézi ...*, *šofěr ...*)

3.1.11 protetické v před o-, např. *voko, vokno, von, voheň*; jenom na Doudlebsku v jižních Čechách je o-, např. *orat, oheň*

3.1.12 asimilace znělosti sh- jako sch- (*schodit, schon, schledat se*), není tu mezislovní asimilace znělosti, srov. *dit' voře*

3.1.13 skupina št za statší šč, např. *štípat, štáva, štěstí*

3.1.14 zánik koncového -l v přičestí minulém, tvary *l-ového přičestí* v sg. mask. bez koncového *-l*, např. *nes, vez, řek*

3.1.15 asimilace (spodoba znělosti) v jazykovědě označuje hláskové změny, které vznikají většinou kvůli zjednodušení výslovnosti, týká se sousedních párových souhlásek znělých a neznělých

a) Asimilace zpětná /regresivní/

Předcházející souhláska je obvykle ovlivněna následující. Shoda sousedních souhlásek co do znělosti výhodně usnadňuje práci hlasovému ústrojí (souhlásky párové, souhlásky jedinečné)

Spodoba znělosti se týká kombinací všeho druhu, bez ohledu na způsob tvoření slov a na pozici ve slově: *kdo /gdo/, kde /gde/, všechno /fšexno/*.

K asimilaci znělosti dochází i na rozhraní dvou slov vyslovených bez pauzy: *rozumíš dobře /rozumíš dobře/, tak dál /tag dál/*. Nachází se mnoho pozic různých jevů, jak na začátku slova, uprostřed, ale i na konci slova a samozřejmě i na jeho švu.

b) Asimilace artikulační

Rozdíl mezi dvěma souhláskami s odlišnou artikulací je vyrovnáván buď spodobou artikulační místa, nebo spodobou artikulačního způsobu. Ve spojení

souhlásek závěrových /t, d/ s úžinovými /s, z, š, ž/ se připouští zjednodušené výslovnosti polozávěrových /c, č, ʒ/ neznělých i znělých: dětský /děckí/, lidský /lickí/³¹

3.1.16 Afereze

Zjednodušování souhláskových skupin, vypouštěním hlásky na počátku slova dochází k zjednodušování souhláskových tříd, např. *tkanička – kanička*.³²

3.1.17 Elize

Vypouštění některých hlásek je velmi častým typem změn hlásek v proudu řeči. Dochází k vypouštění souhlásek ve složitějších konsonantických skupinách uvnitř slov, např. *japko – jablko, šveska – švestka*; kromě toho dochází k vypouštění souhlásek před samohláskami, např. *třea – třeba* a dále také u samohlásek v koncovce např. *dál – dále*. Sporadická je elize intervokálního konsonantu, často *j, h, v*, v rychlé mluvě *tom nedaruju = 'to jim nedaruju'*.³³

3.1.18 Samohlásky

Při výslovnosti samohlásek chybujeme především v jejich kvantitě. Je třeba zřetelně odlišit samohlásky krátké a dlouhé. K nejčastějším odchylkám patří:

a) Nadměrné dlužení samohlásek krátkých

Hojné je na konci vět před pauzou např. *Co to jé? A có? Co se staló?*
Působení na dlužení samohlásek má také důraz např. *pívo, móře, bóže*, ale i emocionální zabarvení slov.

b) Krácení dlouhých samohlásek

V češtině se týká zvláště /ú/ a /í/, ostatní dlouhé jsou kráceny zcela výjimečně. Např. *prosim, říkám, sedím, vidím, dolu, domu*, místo spisovného *prosím, říkám, sedím a vidím*.

c) Nadměrné prodlužování dlouhých samohlásek

Užívá se běžně ve výpovědích se silným citovým nábojem, např. *To je kráááasa*.³⁴

³¹ Junková, B: *Vybrané kapitoly z fonetiky a fonologie*. PF, České Budějovice 1991, s. 60.

³² <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch07s03.html#d0e9402> [cit. 2014-01-20].

³³ <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch07s03.html#d0e9402> [cit. 2014-01-20].

³⁴ Junková, B: *Vybrané kapitoly z fonetiky a fonologie*. PF, České Budějovice 1991, s. 57.

3.2 TVAROSLOVNÉ ZNAKY

3.2.1 V nominativu plurálu adjektiv jediná koncovka -í pro všechny rody, např. *heskí hoši, heskí ženská, pječni kořata*

3.2.2 Universální plurálová koncovka

V instrumentálu plurálu koncovky -ma, -ama, -ema u všech typů substantiv, např. *s chlapcema, s kravama, s dobrejma lidma, s mejma známýma, s rukama, vejcemá, nůšema* apod.

3.2.3 V 3. os. pl. koncovka -aj, -ej, např. *voňi dávaj, dělaj, házej, umněj, nosej* atd. (zvl. v středních a východních Čechách) Slovesné tvary s koncovkou *-ej* (vzor 4. třídy *prosej, trpjej, sázej*) dále *-aj* (vzor 5. třídy *d'elaj*) platí pro pásmo vymezující severovýchodočeskou oblast a liší se od oblasti středočeské s koncovkami *-eji, -aji*. Dnes i ve středočeské oblasti pronikají koncovky *-ej, -aj*, ale to nejen do mluvy pražské mládeže, ale i středočeské vesnické mládeže.

3.2.4 Příčestí minulé bez -l po souhlásce: *von to přines, přived, zamet, vipad* atp.

3.2.5 Vyrovnání koncovky -í v 2., 3. a 6. p., sg. femininních adjektiv a rodových zájmen (*u tí laskaví ženy*) Tento jev je společný jak pro středočeské nářečí, tak i pro severní a severovýchodní území Čech. V jihozápadočeském nářečí je zřejmé rozlišování genitivu singuláru od dativu a lokálu singuláru adjektiv a zájmen rodu ženského. Koncovka *-ej* typická pro varianty typu: *v tej novej škole*.

3.2.6 Vynechávání pomocného slovesa v 1. os. sg. i pl. u zájmeného podmětu, např. *já sem kupovala – já kupovala, mi sme nepřišli – mi nepřišli* apod.

3.2.7 Tvar seš slovesa „být“ ve 2. os. sg. jako slovesa existencionálního, ale i ve funkci spony (*seš tady, seš hubatej*)

3.2.8 Morfém -s ve složených tvarech minulého času 2. os. sg. a útvary ses, sis u zvratných sloves (*dals mu dost, mýlila ses, ukradla sis to*)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

STARÁ GENERACE

V ukázkách nářečních prepisů se projevují hláskoslovné a tvaroslovné jevy, mající celočeský charakter, dále jsou příznačné odchylky ve skladbě ve srovnání se spisovnou češtinou. Některé znaky přesahují v různé míře středočeskou oblast, kde se zformoval spisovný český jazyk. Rysy českých nářečí v užším smyslu budou povědomé každému z nás, neboť tvoří součást obecné češtiny. Je zajímavé vidět, co ze staršího stavu jazyka zaniklo, co se udrželo a v jaké míře.

Všechny potřebné podklady, se kterými pracuji, čerpám ze seminárních prací studentů Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity. Jedná se o konkrétní nářeční materiál doložený několika ukázkami běžné mluvy lidí, kteří se v dané oblasti (na Prachaticku a Vimpersku) narodili, nebo tam žijí již delší dobu.

V závěrečném souhrnu hláskoslovného a tvaroslovného rozboru se vracím k jednotlivým textům a dokládám na nich nejčastější možné změny. Z celého výzkumu prokazatelně vyplývá, že znaky jihozápadočeské podskupiny se objevují častěji v tvarosloví, všeobecně převládají obecné rysy českých nářečí v užším smyslu.

1. HLÁSKOSLOVÍ

Pozn.: V příloze č. 1 se prolínají prvky typické pro nářečí na jižní Moravě, dlouhé *é* např. *ve starých peňezích*, (1. u., 3. ř.)³⁵ *v nové zase* (1. u., 5. ř.), které nejsou běžné pro jižní Čechy.

Ad. 3.1.1 Diftong *ej* za *y*

V koncovkách adjektiv, zájmen, číslovek a jmen: *každej kouká* (3. u., 11. ř.; 6. u., 43. ř.), *malej bratr* (3. u., 6. ř.), *novej učitel* (4. u., 1. ř.), *celej život* (4. u., 3. ř.), *v takovejch řech* (6. u., 10. ř.), *nákejch metru* (6. u., 21. ř.), *malej bratr* (6. u., 37. ř.), *k Víseckejm* (7. u., 3. ř., 9. ř.), *vot Víseckejch* (7. u., 3. ř., 12. ř.), *šestřiletej* (7. u., 8. ř.), *kmotr Víseckejch* (7. u., 9. ř.), *samej nářek* (7. u., 14. ř.), *Franta Zaveskejch* (7. u., 19. ř.) *ze Mlejnů* (7. u.,

³⁵ Vysvětlení zápisu v závorce: u. = ukázka textu, ř. = řádek textu, ve kterém se daný výraz nachází

19. ř.), *je tam postavenej* (7. u., 20. ř.), *bratr bil maličkej* (8. u., 10. ř.), *suchej jetel* (8. u., 20. ř.), *druhej den* (8. u., ř. 25.), *slamňenej klobuk* (8. u., 23. ř.);

V základu slova: *bejt doma* (3. u., 3. ř.), *stejská* (3. u., 9. ř.), *tejden* (6. u., 12. ř.), *dojelo se do mlejna* (6. u., 16. ř.), *musel bejt* (6. u., 34. ř.), *stejská* (6. u., 41. ř.);

Ad. 3.1.2 Diftong *ou* za *ú*

V násloví: *ouroda* (2. u., 4. ř.);

Ad. 3.1.10 Úžením vzniklé *í* za *é*

V koncovkách adjektiv a zájmen: *v šestaštyřicátím* (1. u., 1. ř.), *starí peníze* (1. u., 2. ř.), *noví auto* (2. u., 7. ř.), *pjekní to mají* (2. u., 8. ř.), *samí veselí vjeci* (2. u., 8. ř.), *maj d'ěři velkí* (2. u., 10. ř.), *takoví dráti* (3. u., 13. ř.; 6. u., 30. ř.), *tolika tí práce* (3. u., 19. ř.; 6. u., 5. ř.), *to nebylo nic moc placení* (6. u., 13. ř.), *druhímu nezávidím nič* (6. u., 44. ř.), *šestadvacátího července* (7. u., 2. ř.), *f štrnáctím roce* (7. u., 2. ř.), *s tí samoti* (7. u., 3. ř.), *ňejakího člověka* (7. u., 6. ř.), *kerí ročníki* (7. u., 11. ř.), *v tíle druhí válce* (7. u., 15. ř.), *f tí první válce* (7. u., 19. ř.), *v devjetadvacátím roce* (8. u., 1. ř.), *kolikátího* (8. u., 2. ř.), *takoví d'ivi* (8. u., 7. ř.), *s tí maštale* (8. u., 10. ř.), *dveře celí votlučení* (8. u., 14), *fšechno votlučení* (8. u., 16. ř.), *zrňi žádni* (8. u., 18. ř.), *tí maštale* (9. u., 23. ř.) *celí se to visvjetlilo* (9. u., 26. ř.);

V základu slova: *mliko* (6. u., 8. ř., 9. ř.), *kiseli mliko* (6. u., 14. ř.);

Ad. 3.1.11 Protetické *v-* před *o*

von te' bydlí (2. u., 1. ř.), *vod lhenic* (2. u., 1. ř.), *von táta* (2. u., 3. ř.), *voni na tom d'elali vod rána* (2. u., 5. ř.), *von je taková veselá kopa* (2. u., 10. ř.), *votsať* (3. u., 2. ř.) *vopstarat* (3. u., 7. ř.), *vopatrovat* (3. u., 7. ř.), *vono je to* (4. u., 5. ř.), *vono to taki vidíte* (4. u., 5. ř.), *vostřed'ovali sme* (6. u., 9. ř.), *zas ten votpat* (6. u., 13. ř.), *sme si votpočinuli* (6. u., 25. ř.), *votsať* (6. u., 33. ř.), *fšechno vopstarat* (6. u., 38. ř.) *vopatrovat* (6. u., 39. ř.), *votpolední smjenu* (6. u., 25. ř.), *vona pocházela* (7. u., 3. ř.), *vot Víseckejch* (7. u., 3. ř., 12. ř.), *přišel vo život* (7. u., 16. ř.), *votpolodne* (8. u., 2. ř.), *von jel* (8. u., 4. ř.), *vodešel* (8. u., 10. ř.), *von se tam zblázňi* (8. u., 11. ř.), *votlučení* (8. u., 14. ř., 16. ř.), *vobilí* (8. u., 16. ř.), *vono to potřevalo* (8. u., 18. ř.), *von mušel* (8. u., 22. ř.) *von si popat* (8. u., 23. ř.), *mu to votloukli* (8. u., 24. ř.), *vod našich* (9. u., 1. ř.), *vot těch pánú* (9. u., 3. ř.), *von bil f Praze* (9. u., 3. ř.), *von jel* (9. u., 3. ř., 5. ř.), *von bil*

z Budišovic (9. u., 4. ř.), *k voknu* (9. u., 6. ř.), *von si čet* (9. u., 7. ř.), *votevře vokno* (9. u., 8. ř.), *von potom vistupoval* (9. u., 9. ř.), *von si přečet* (9. u., 12. ř.), *von poslal* (9. u., 13. ř.), *von píše* (9. u., 15. ř.), *von přišel* (9. u., 16. ř.), *do votípek, ti votípki* (9. u., 18. ř., 19. ř.), *von nemoch* (9. u., 21. ř.), *von se přectavil* (9. u., 23. ř.), *vona mislela* (9. u., 24. ř.), *vo tom nič neřek* (9. u., 25. ř.);

Ad. 3.1.14 Zánik koncového -l v přičestí minulém

ten pat na vojne (7. u., 18. ř.), *popat kus toho sena* (8. u., 23. ř.), *taki čet* (9. u., 7. ř.), *si přečet* (9. u., 12. ř.), *tak čet Marije* (9. u., 13. ř.), *nemoch najít* (9. u., 21. ř.), *o tom nič neřek* (9. u., 25. ř.);

Ad. 3.1.15 Asimilace

a) Znělostní asimilace regresivní

Na začátku slova: *gdiš* (2. u., 9. ř.), *fšechno* (3. u., 7. ř.), *fšecker* (5. u., 5. ř.), *zbjeru* (6. u., 12. ř.), *zbírali* (6. u., 9. ř.), *fšechno* (6. u., 17. ř., 22. ř.), *gdo ho potreboval* (6. u., 34. ř.), *gdo to bil* (7. u., 6. ř.), *fšichní* (7. u., 16. ř.), *fšecker* (8. u., 16. ř.), *gde sem* (9. u., 2. ř.), *něco spravovat* (9. u., 25. ř.);

V základu slova: *ňegdi* (3. u., 9. ř., 12. ř., 15. ř., 17. ř.), *tetko* (3. u., 10. ř.), *ňegdi* (6. u., 1. ř., 3. ř., 24. ř., 28. ř., 41. ř.), *negdo* (7. u., 16. ř.), *heski* (8. u., 4. ř.), *na kníšce* (9. u., 12. ř.), *heski píšu* (9. u., 14. ř., 15. ř.);

Na konci slova: *tet'* (2. u., 2. ř., 7. ř.; 7. u., 7. ř., 9. u., 23. ř.), *diš* (2. u., 6. ř.), *uš* (2. u., 10., ř., 11. ř.; 3. u., 5. ř., 19. ř.; 4. u., 2. ř., 4. ř.; 5. u., 4. ř.; 6. u., 23. ř., 36. ř.; 7. u., 12. ř., 8. u., 5. ř., 9. ř., 10. ř., 21. ř.), *hnet* (3. u., 3. ř.; 6. u., 34. ř.), *aš* (3. u., 9. ř., 12. ř.; 6. u., 29., 41. ř.; 8. u., 1. ř.), *šest kraf* (3. u., 16. ř.; 6. u., 2. ř.), *pořát* (3. u., 18. ř.; 6. u., 4. ř.), *neš* (3. u., 4. ř., 9. ř.; 6. u., 22., ř., 35. ř.; 8. u., 24. ř.), *blíš* (3. u., 10. ř.), *pokut* (3. u., 18. ř.; 6. u., 4. ř.), *drúbeš* (6. u., 17. ř.), *jako blíš* (6. u., 42. ř.), *vot Víseckejch* (7. u., 3. ř.), *napřet* (7. u. 17. ř.), *Putkof* (7. u., 21. ř.), *Račof* (7. u., 21. ř.), *dříf* (9. u., 10. ř.), *pozdraf* (9. u., 13. ř.), *chip* (9. u., 15. ř.), *totiš* (9. u., 17. ř.);

Na švu slova: *přet třetí* (6. u., 20. ř.), *přet štvrtou* (3. u., 15. ř.; 6. u., 1. ř.), *f štrnáctím roce* (7. u., 2. ř.), *z naší mámou* (7. u., 3. ř.), *f pamjeři* (7. u., 6. ř.), *f kostele* (7. u., 9. ř.), *f Putkovje* (7. u., 12. ř., 15. ř.), *f tej první* (7. u., 15. ř.), *f tí první válce* (7. u., 19. ř.), *g Boubínu* (8. u., 6. ř.), *f tom Kočičim kouře* (8. u., 7. ř.), *s tí maštale* (8. u., 10. ř.), *f tej*

kuchiňi (8. u., 12. ř.), *f Praze* (9. u., 3. ř.) *přez noc* (9. u., 5. ř.), *bes chip* (9. u., 14. ř.), *pot ti dřeváki* (6. u., 30. ř.), *tag já* (8. u., 10. ř.), *jen tag jako sláma* (8. u., 17. ř.);

b) Asimilace artikulační

v šestaštyřicátým (1. u., 1. ř.), *tem vječím sedlákúm* (3. u., 4. ř.), *tři štvrtě roku* (3. u., 6. ř.), *štyři hodiny* (3. u., 15. ř.), *přet štvrtou* (3. u., 15. ř.; 6. u., 1. ř.), *štrnáct kusú* (3. u., 16. ř.; 6. u., 2. ř.), *štyri prasata* (3. u., 17. ř.; 6. u., 3. ř.), *ve štyri hodíňi* (6. u., 1. ř.), *tři štvrtě roku* (6. u., 37. ř.), *vječím sedlákúm* (6. u., 35. ř.), *štrnáctím roce* (7. u., 2. ř.), *štyri d'ěti* (7. u., 4. ř.), *do přecíně* (8. u., 10. ř.), *štrnáct dních* (8. u., 19. ř.), *přectavil se* (9. u., 24. ř.);

Ad. 3.1.16 Odsunutí protetického „j“

ešće bil bratr (3. u., 6. ř.), *ešte jí pomáhat* (3. u., 7. ř.), *ešće doma krmili* (6. u., 26. ř.), *eště bil bratr* (6. u., 37. ř.), *ešte jí pomáhat* (6. u., 39. ř.), *ešće brali víc* (7. u., 17. ř.), *eště sme ho tam dali* (8. u., 9. ř.), *bil ešće* (8. u., 10. ř.), *ešće sem tam* (8. u., 11. ř.), *ešće potřevalo* (8. u., 18. ř.), *de spravovat* (9. u., 24. ř.), *ešće nadávala* (9. u., 25. ř.);

Ad. 3.1.17 Elize (vypouštění některých hlásek)

diš dřou (2. u., 6. ř.), *takle dřou* (2. u., 6. ř.), *diť románek* (2. u., 10. ř.), *uš maj d'eti* (2. u., 10. ř.), *románek pude* (2. u., 10. ř.), *dicki sem* (3. u., 8. ř.), *diš sme* (3. u., 13. ř.), *takle doma* (3. u., 19. ř.), *vlasňe* (4. u., 2. ř.), *diť tadi* (4. u., 4. ř.), *diš sme se nasnídali* (6. u., 4. ř.), *takle doma* (6. u., 5. ř.), *diš uš* (6. u., 5. ř.), *dicki přišli* (6. u., 26. ř.), *zas doma* (6. u., 26. ř.), *diš se muselo* (6. u., 28. ř.), *diš sme si je vzali* (6. u., 30. ř.), *diš tatínek* (6. u., 38. ř.), *dicki sem si ho vážila* (6. u., 40. ř.), *di vipukla* (7. u., 1. ř.), *dibi to bilo* (7. u., 2. ř.), *poudá* (7. u., 7. ř.), *v Boumilicích* (7. u., 9. ř.), *kerí ročňiki* (7. u., 11. ř.), *diš sme přišli* (7. u., 11. ř.), *kerí se mají* (7. u., 14. ř.), *v tíle válce* (7. u., 15. ř.), *di potom* (8. u., 15. ř.), *míň* (7. u., 17. ř.), *di sme jeli* (8. u., 3. ř.), *dicki ráda sedala* (9. u., 6. ř.), *jako di tam hází* (8. u., 14. ř.), *diš sme jeli* (8. u., 21. ř.), *třinác* (9. u., 16. ř.) *naši dicki vozili* (9. u., 17. ř.), *diš tam bilo* (9. u., 21. ř.), *diš je zámečňik* (9. u., 25. ř.);

Ad. 3.1.18 Samohlásky

a) Krácení dlouhých samohlásek (*í>i, é>e, á>a, ú>u*)

neři práce (3. u., 19. ř.), *já bidlim* (4. u., 2. ř.), *za ti leta* (4. u., 5. ř.), *já nevim* (5. u., 5. ř.) *neři tolika práce* (6. u., 5. ř.) *nemam* (7. u., 6. ř.), *nevim* (7. u., 15. ř.), *tenkrat* (7. u., 18. ř.), *já nevim* (8. u., 2. ř.), *s ňim* (8. u., 3. ř.), *sem říkal* (8. u., 4. ř.) *f tom Kočičim* (8. u., 7. ř.), *skočil za ňim* (8. u., 11. ř.), *povidala* (9. u., 8. ř.), *nevim* (9. u., 11. ř.) *hnuj* (9. u., 20. ř.), *v leče* (9. u., 26. ř.);

b) Nadměrné dloužení samohlásek krátkých

učitel jó (4. u., 1. ř.), *vlastně né padesát, nó skoro, nó* (4. u., 2. ř.), *vono to taki vidíte, né* (4. u., 6. ř.), *dvá sami* (6. u., 19. ř.), *fšichňí* (7. u., 16. ř.), *jó* (7. u., 1. ř.);

2. TVAROSLOVÍ

Ad. 3.2.1 V nominativu plurálu adjektiv jediná koncovka -í pro všechny tři rody

to bili starí peníze (1. u., 2. ř.), *dveře celí votlučení* (8. u., 14. ř.);

Ad. 3.2.3 Zakončení 3. os. pl. sloves končí na -aj, -ej

uš maj d'ěři (2. u., 10. ř.);

Pozn.: V současné době spíše vliv středočeského nářečí.

Ad. 3.2.4 Příčestí minulé bez -l po souhlásce

ten pat (7. u., 18. ř.), *popat kus* (8. u., 23. ř.), *čet* (9. u., 7. ř.), *přečet* (9. u., 12. ř.) *neřek* (9. u., 25. ř.);

3. RYSY OBECNĚ ČESKÉ, ZVLÁŠTNOSTI JIHOZÁPADOČESKÉ PODSKUPINY, PŘÍZNAKOVÉ ZNAKY JIHOČESKÉ

JEVY CELOČESKÉ

Měkčení hlásky s na š: *mušela fšechno* (3. u., 7. ř.), *mušela vopatrovat* (3. u., 7. ř.), *maminka mušela* (6. u., 38. ř.), *mušeli* (6. u., 21. ř.) *mušelo se síct* (8. u., 17. ř.), *mušel puštit* (8. u., 22. ř.), *mušela šlapat* (9. u., 10. ř.)

Depalatalizace ř na r (tvrdá výslovnost r): *štiri prasata* (3. u., 17. ř.; 6. u., 3. ř.), *štiri d'ěři* (7. u., 4. ř.)

Dlouhá koncovka -í u nominativu plurálu maskulin životných: *klucí* (3. u., 3. ř., 12. ř.) *klucí* (6. u., 29. ř., 34. ř.)

Nerozlišuje se rod v nominativu a akuzativu plurálu u rodových zájmen a u adjektiv, dochází k unifikaci koncovek: *ti lidi bili k sobje jako blíš a takoví upřímnější* (6. u., 41. - 42. ř.), *co mají ti druhí* (6. u., 43. ř.)

Časté používání zájmena ten, ta, to, dále ti v 1. p. mn. č., ty ve 4. p. mn. č., někdy se objevují nesprávné předložkové vazby: *to podmáslí* (6. u., 13. - 14. ř.) *to kiseli mlíko* (6. u., 14. ř.), *tu sirovátku* (6. u., 14. ř.) *ti klucí* (6. u., 34. ř.), *ti chodili* (6. u., 35. ř.), *co mají ti druzí* (6. u., 43. ř.), *koupil se ten cukr a ten sůl* (6. u., 17. - 18. ř.), *ti takoví drátí* (6. u., 30. ř.), *pot ti dřeváki* (6. u., 30. ř.)

Příčestí trpné má délku: *bilo fšecko zničino* (8. u., 15. ř.)

Nesprávné užití tvarů, nadbytečné -ch ve 2. p. pl.: *do domovních dveřích* (8. u., 13. ř.), *štrnáct dních* (8. u., 19. ř.)

Depalatalizace u substantiva *pout* (9. u., 26. ř.), dloužení *e>é* a následné úžení: *večír* (9. u., 28. ř.)

Tvrdá výslovnost slabiky *ňe>ne* (depalatalizace): *nekolik jich padlo* (7. u., 15. ř.), *negdo přišel* (7. u., 16. ř.)

Zdloužené *é* se úží v *í*: *fšecko bilo zničino* (8. u., 15. ř.), *síklo* (8. u., 17. ř.)

Metateze (vzájemná změna polohy hlásek): *hmla* (8. u., 7. ř.)

Žádná shoda koncovek u přívlastku shodného, nerozlišuje se rod u akuzativu plurálu rodových zájmen: *za ti léta /za ta léta, během těch let/* (4. u., 5. ř.)

Podmět v zástupné formě zájmena přívlastňovacího, „naši“ typické označení rodičů, případně dalších rodinných příslušníků: *naši mjeli samé jednotki* (5. u., 1. ř.)

Pozn.: V ukázce číslo 7 se setkáváme s výslovností jména Vimperk jako *Vimberk*, z *Vimberka*. K této záměně dochází vlivem německého slova Winterberg > Vimberk.

V příloze č. 9 se vyskytuje 3. p. zájmena „já“, je zde užit delší tvar, obvykle se užívá kratší podoba „mi“, např. *poslal mně pozdrav* (9. u., 13. ř.), *potom mňe povídá, jestli mňe to nebude vadit* (9. u., 8. ř.).

PŘÍZNAKOVÉ JEVY JIHOZÁPADOČESKÉ

Slovesné tvary s přehláskou: *začelo se zatahovat* (8. u., 3. ř.)

Nesklonná forma rodinného jména (příjmení) zakončená na -ojc: v *Mičojcích* (2. u., 1. ř.), z *Viřejc* (2. u., 2. ř.), *Vachlojc* (7. u., 5. ř.) *Radojc* (7. u., 5. ř.), *Hadojc* (7. u., 13. ř., 18. ř.), *Krčmářojc* (7. u., 18. ř.), *Jánojc* (7. u., 19. ř.), *Bednářojc* (8. u., 19. ř.)

Ustrnulý tvar přídavného jména přivlastňovacího: *u sousedovo staveňi* (8. u., 20. ř.)

V jihozápadočeském nářečí je zřejmé rozlišování **genitivu singuláru od dativu a lokálu singuláru adjektiv a zájmen rodu ženského**. Koncovka *-ej* typická pro varianty typu: *tej novej škole* (7. u., 20. ř.), *na boubeskej* (3. u., 1. ř.), *f tej první válce* (7. u., 15. ř.) x *f tí první válce* /v té první válce/ = vyrovnávání tvarů ukazovacích zájmen a přídavných jmen ve shodě.

PŘÍZNAKOVÉ JEVY JIHOČESKÉ

Rozložená výslovnost ve skupině mě jako mje – nemjeli sme, (1. u., 1. ř.), *mjena* (1. u., 3. ř.), *do mješťanki* (3. u., 2. ř.), *všecko mjel* (3. u., 11. ř.), *mjeli samé* (5. u., 1. ř.), *mje vadilo* (5. u., 1. ř.), *neumjela* (5. u., 2. ř.), *mjeli sme* (5. u., 4. ř., 5. ř.), *mjeli sme* (6. u., 2. ř., 17. ř., 23. ř.), *v zimje* (6. u., 31. ř.), *do mješťanki* (6. u., 33. ř.), *abi fšechno mjel* (6. u., 43. ř.), *mámje* (7. u., 7. ř.), *v pamjeti* (7. u., 6. ř.)

Pozn.: Celočeská výslovnost je s nazálou *mně*, zůstává tedy rozložená – *mě/mje*, i když došlo k depalatalizaci ve skupinách *bě, pě, mě, vě*.

Jihočeská disimilace: *helejte* (4. u., 1. ř.)

Pozn.: Především v západní části je to pak anticipace měkkosti, tj. výslovnost *j* před *ř*, *d'* v zavřených slabikách.

SHRNUTÍ

V této části bych ráda shrnula výskyt hláskoslovných a tvaroslovných prvků v mluvě nejstarší generace z hlediska znaků společných nářečím v užším smyslu. Postupuji chronologicky podle částí uvedených výše, aby výsledná práce byla dostatečně přehledná a srozumitelná.

Příznačná **diftongizace *y > ej*** patří, jak je nám již známo, k celočeským jevům stále velmi frekventovaným. Vyskytuje se v základu slova i na jeho konci. Především

pro substantiva je tato změna charakteristická právě v základu slova. Na konci slova můžeme tuto transformaci sledovat nejčastěji, jedná se mnohokrát o koncovky přídavných jmen, např. *slamněnej klobuk, malej bratr, celej den*.

Dvojhláska **ou** na začátku slova /úroda – ouroda, viz ukázka 2/ má celočeský charakter, je typická především pro starší generaci.

U všech příslušných komunikantů je v hláskosloví patrné **úžení é v í**. V základu slova se vyskytuje pouze ojedinele. Ve výše uvedeném rozboru se tato změna odkryla pouze u slova *mlíko*. Tento příznak se objevuje v koncovkách adjektiv, zájmen a číslovek. Jde především o skloňování složené, např. *v tíle druhí válce, samí veselí vjeci*.

Zánik koncového *-l* v přičestí minulém v singuláru maskulin se nejvíce častým znakem, neboť se váže na sloveso s kmenem bez tématu, nejčastěji končící na souhlásku *t, d* nebo *k* /*popat, čet, nemoch, řek*/.

Dalším používaným příznakovým jevem je celočeská výslovnost **protetického v-** před *-o*. Tento znak je osobitý především na začátku slova, dále se vyskytuje také v předložkové vazbě a často jej nalezneme u osobních zájmen např. *von, vona, voni* atd.

Zcela běžně používaná je **znělostí asimilace regresivní**. Zaregistrovat jsme ji mohli obzvláště na začátku slova: *kd > d – di* (když), *dibi* (kdyby), *diš* (když), *dibiste* (kdybyste), *v > f – fšichňí, fšeko*. V základu slova: *z > s – heski, k > g – něgdi, negdo, b > p – opstarat*, dále na konci slova: *d > t – pořát, ž > š – uš, totiš, aš, v > Putkof, pozdraf*. Na konci švu zejména *v > f – f kostele, f Praze* aj.

Asimilace artikulační se projevila hlavně v záměně *č > š – štíři prasata, ve štíri hod'ini, ds, ts > c – přectavil se, do přeciňě, tš > č – vječím sedlákúm*.

Odsunutí protetického „j“ bylo rovněž častou změnou, osvědčilo se u každého komunikanta ve všech výpovědích, např. *eš'ě bil bratr, eš'ě potřěalo, de spravovat*.

Po vypouštění počáteční hlásky bylo velice četným jevem vypouštění některých hlásek neboli **elize**. Vykytovala se jak na začátku slova – *diš, dicki*, dále také v základu slova, nejčastěji ve složitějších konsonantických skupinách – *takle, pude*. Oproti ostatním způsobům rozlišení se tato změna na konci slova projevila pouze ojedinele, např. *třinác, uš maj d'ěti velkí*.

Krácení dlouhých samohlásek bylo patrné nejvíce u sloves typu: *nevím, povídala*, u substantiv: *hnuj, v le'ě*, v neposlední řadě u zájmen: *za ňim, s ňim*.

Nadměrné dloužení samohlásek se objevilo na konci slov, především u částic – *jó, nó, né*, dále také u zájmen a číslovek, např. *fšichňí, dvě*.

V tvarosloví bylo zastoupeno jednotné zakončení **nominativu plurálu adjektiv**, kde platí **jediná koncovka -í** pro všechny rody, např. *to bili starí peníze, dveře celí votlučení*.

Velice překvapující bylo zjištění, že se ani v jedné ukázce neobjevila universální plurálová koncovka, která je charakteristická zakončením na *-ma, -ama, -ema* u všech substantiv. V běžné mluvě každého z nás se s touto koncovkou skoro denně setkáváme.

Koncovka *-aj, -ej* ve 3. osobě plurálu se vyskytla pouze v jednom případě, a to u přílohy č. 2: *uš maj d'ěři*. V současnosti proniká tento rys spíše do středočeské oblasti, výrazněji se objevuje v mluvě pražské i středočeské venkovské mládeže.

Neméně důležitým znakem je **příčestí minulé bez -I** po souhlásce, např. *ten pat, popat kus, čet, přečet, neřek*, tento jev převládal v textech č. 7, 8 a 9.

V neposlední řadě se zaměřuji na výskyt jevů obecně celočeských, příznakových znaků jihozápadočeských a jihočeských.

Mezi rysy celočeské patří **měkčení hlásky s na š**, např. *mušelo se síct, mušel pustit*. Následuje **depalatalizace ř na r**, která je příznačná pro ukázky č. 3, 6 a 7. V našem případě se jedná pouze o číslovku *štiri*.

Jako nejosobitější jev jihozápadočeský do této skupiny náleží **místní jména na -ojce z původního -ovice > ojice > ojce**: v *Mičojcích*, z *Vitejc*, dále ustrnulé tvary rodinných jmen na **-ojc**: *Vachlojc*.

K nejtypičtějším znakům této skupiny patří např. **ustrnulá posesivní adjektiva** typu: *u sousedovo staveňi* vyskytující se pouze v ukázce č. 8.

Můžeme se setkat také s **anticipací měkkosti**, která je typická především v západní části tj. výslovnost *j* před *t', d'* v zavřených slabikách, např. *helejte*.

Typickým rysem jihočeským je **rozložená výslovnost ve skupině mě jako mje** (*nemjeli sme, mjena, do mješťanki*), naproti tomu je celočeská výslovnost s nazálou *mně*.

4. LEXIKÁLNÍ ROZBOR

V této části se specializuji na lexikální jednotky v promluvě jednotlivých komunikantů. Zaměřím se především na vrstvy v slovní zásobě, příslušné roviny lze vytyčit podle jazykového společenství typického pro danou skupinu. Při tomto výzkumu mi je nápomocná brněnská *Příruční mluvnice češtiny*. Pozornost věnuji především kapitole zabývající se právě lexikologií, zpracovanou Z. Hladkou. Dále pracuji s výkladovými slovníky, jako je kupříkladu *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* od J. Holuba a St. Lyera. Rovněž jsem čerpala z *Etymologického slovníku jazyka českého*, jehož autorem je V. Machek. Po ruce mi byl taktéž *Slovník nespisovné češtiny* od J. Huga, kde převažují především tradiční slangové výrazy. Velice užitečnou a rychle dostupnou pomůckou jsou elektronické zdroje, obzvláště *Český jazykový atlas*, *Vokabulář webový*, *Příruční slovník jazyka českého* a *Slovník spisovného jazyka českého*. Obracím se také k článkům vědeckého jazykovědného časopisu *Naše řeč*.

Důležitou roli hraje vymezení národní, nebo nadnárodní pospolitosti, máme tím na mysli především reprezentativní spisovný jazyk, ale taktéž útvary jazyka nespisovného. Většina mluvčích používá v každodenní komunikaci slova neutrální, která se nacházejí v rámci spisovného jazyka. V různých možných situacích se můžeme setkat i s profesní mluvou a též slangem a argotem, jenž úzce souvisí s prostředím sociálním.

V *Příruční mluvnici jazyka českého* od brněnských filologů, přesněji v kapitole určené lexikologii, je slovní zásoba jazyka charakterizovaná jako subsystém, jehož jednotkami jsou slova a ustálená slovní spojení. Dále se můžeme setkat s víceslovnými lexikálními útvary, jako jsou např. frazémy a další strukturální typy. Koncentruji se také na plnovýznamová a neplnovýznamová slova (slovní druhy), významové vtahy a v neposlední řadě také na příslušné vrstvy a změny slovní zásoby.

Prostudované jevy ověřím prostřednictvím níže uvedených výrazů, jejichž charakteristická podoba tvoří lexikální stránku mluvy staré generace.

Ukázka č. 1

stolař = truhlář (1. u., 2. ř.)

Jedná se o regionalismus, konkrétně moravismus, výraz typický v podstatě pro celou oblast Moravy. Je možno vidět výrazné územní rozdíly v základní slovní zásobě, která se vymezuje teritoriálně.

Označení truhlář, jehož užívání převládá v Čechách, pochází z německého *die Truhe* - truhla. Na Moravě se setkáváme s výrazem **stolař**.³⁶

jednadvacet – dvacet jedna (1. u., 5. ř.)

Jedním ze slovotvorných postupů, kterými vznikají nová slova, je tzv. spřahování. Spřahování je specifický způsob tvoření slov. Oba členy, jimiž se nově vzniklý (spřažený) výraz vytváří, si uchovávají ve všech svých tvarech, nebo alespoň ve tvaru základním, stejnou podobu.³⁷

Ukázka č. 2

Lojza = Alois (2. u., 1. ř.), **Franta** = František (2. u., 2. ř.)

Jde o expresivně zabarvená slova patřící mezi kladně zabarvená. Chovají se jako hypokoristika (= domácí obměny vlastních nebo obecně příbuzných jmen).

Maruška (2. u., 7. ř.), **Románek** (2. u., 10. ř.), **Janička** (2. u., 11. ř.)

Tato slova mají expresivní charakter, který v tomto případě souvisí se slovotvornou formou. Tyto výrazy jsou typická deminutiva, objevují se zde charakteristické sufixy -ek, -ička, -uška.

Luboš (2. u., 7. ř., 9. ř.)

Ve všech uvedených podobách vlastní jmen neboli proprií, je většinou příznaková expresivnost, která má především kladný hodnotící příznak.

V dalším možném dělení lze propria rozdělit v tomto případě ještě na antroponyma, tedy jména lidí (křestní jméno či příjmení).

favorit = Škoda Favorit (2. u., 8. ř.)

Nese označení pro osobní automobil, toto slovo se řadí k tzv. obecným jménům neboli apelativům. Apelativa mají zobecnující význam, píší se vždy s malým písmenem. Kdybychom měli hodnotit sémantickou relaci mezi těmito lexikálními jednotkami, auto

³⁶ Jančák, P.: *Závěrečná dotazníková akce při výzkumu českých nářečí*, NŘ 42, 1959, č. 3-4.

³⁷ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=130> [cit. 2014-03-22].

je zde slovem nadřazeným a favorit výrazem podřazeným. Jedná se o tzv. hyperonymně-hyponymní významový vztah. Je zde specifická souvislost obecnější a speciálnější.³⁸

famílie – přejaté slovo z němčiny, tzv. výpůjčka = obecně české (2. u., 9. ř.)

taková veselá kopa (2. u., 10. ř.)

Toto označení vystupuje jako víceslovné pojmenování, přesněji substantivní pojmenování se shodným adjektivním přívlastkem. V tomto případě se jedná o neslovesný frazém.

posvícení – stč. *posvielenie*: původně slavnost posvěcení kostela (2. u., 5. ř.)³⁹

Jedná se o podzimní výroční slavnost s lidovými zábavami na památku posvěcení chrámu. „*Ať vám zas neuteče, sic bude mít lískovka posvícení*“ = dostanete výprask; dále také blahobytný život, příjemné, radostné chvíle, radost, veselí.

Ukázka č. 3

tatínek, maminka – výrazy s příznakem expresivnosti, kladně zabarvená slova. Jedná se o deminutiva, sufix maskulina končí na -ek, sufix feminin je zakončen na -inka, zároveň jde o vyjádření úcty k rodičům (3. u., 6. ř., 7. ř.)

přistrojili sme se – slovo pochází ze staročeského *přistrojiti se, připravit se; obléci se, upravit se, vystrojiti se*⁴⁰ (3. u., 15. ř.)

nejčko = *nejčko* < *nýčko*

Obměňování příslovce *ted'* různými přídavnými částicemi, které pro danou pozici ve větě není typické⁴¹ (3. u., 19. ř.).

Na bouskej – jedná se o pomístní jméno v nářečním tvaru (3. u., 1. ř.)

Ukázka č. 4

krajbon chleba = krajíc chleba⁴² (4. u., 4. ř.)

³⁸ Hladká, Z., *Lexikologie*. In: *Průruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství lidové noviny, Brno 2012, s. 82.

³⁹ Holub, J. – Lyrer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 387.

⁴⁰ <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [cit. 2014-03-22].

⁴¹ Utěšený, S.: *K dnešnímu územnímu rozrůznění řeči našich školáků*, NŘ 63, 1980, č. 3.

⁴² V Českém jazykovém atlasu se s výrazem „krajíc“ nesetkáme, nachází se zde řada obdobných pojmenování, např. bochník chleba, podlouhlý chléb, skrojek chleba, patka chleba aj.

zhuntovali⁴³ – toto slovo pochází se staročeského *zhuntovati - zničit, zkazit*⁴⁴ (4. u., 5. ř.); zničit, zkazit 1: z. šaty; z. nábytek, auto; z. si zdraví⁴⁵

Časté užívání částic **jó, no jo, nó** (4. u., 1. ř., 2. ř.) Tento slovní druh má v textu různé modální, emocionální, kontaktné a navazující funkce.⁴⁶

Ukázka č. 5

V této příloze se nadměrně opakují jak číslovky, tak i slovesné tvary. Oba uvedené slovní druhy patří k autosémantikům. Verba značí různé procesy, stavy a změny stavů, v tomto případě jde o různé obměny sloveso mít.

já mjela (5. u., 2. ř.), **mjeli sme** (5. u., 4. ř.), **co sme mjeli** (5. u., 5. ř.)

počti – předmět ve škole, dnes matematika (5. u., 4. ř.)

Ukázka č. 6

nejčko = nyní (6. u., 5. ř.)

Obměňování příslovce *ted'* různými přídavnými částicemi (které pro danou pozici ve větě není typické)⁴⁷

Svatomáří, Štikov – jedná se o jména míst

Obě obce se nacházejí v okrese Prachatice, zhruba čtyři kilometry od města Vimperk. (6. u., 7. ř.), (6. u., 10. ř.)

máselnice – (*lid.* másnice, *zř.* máslnice, máslenice), -e femininum, přístroj na stloukání másla⁴⁸ (6. u., 10. ř., 11. ř.)

Tento výraz je ve *Slovníku spisovného jazyka* charakterizován jako nádoba na stloukání másla. Na území ČR převládají různé podoby tohoto slova, např. *masnička, maslenka*,

⁴³ Český jazykový atlas sloveso „zhuntovat“ neuvádí.

⁴⁴ <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [cit. 2014-03-22].

⁴⁵ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=zhuntovat&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 2014-03-22].

⁴⁶ Hladká, Z., *Lexikologie*. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství lidové noviny, Brno 2012, s. 74.

⁴⁷ Utěšený, S.: *K dnešnímu územnímu rozrůznění řeči našich školáků*, NŘ 63, 1980, č. 3.

⁴⁸ http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php?heslo=m%C3%A1selnice&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=korbel&ps_startfrom=0&ps_numcards=135&numchange=no&n_ot_initial=1 [cit. 2014-03-22].

máslenka, tlukačka, stloukačka, soudek, faslík. V oblasti Prachatic převládá označení **korbel** (6. u., 10. ř.).

třebas (6. u., 12. ř.)

Spojky *třeba, třebas, třebas* i se spojovaly nejprve s kondicionálem a až později s indikativem ve větách oznamovacích. Spojka *třeba* se spojovala s přičestím minulým v dalším vývoji i tehdy, jestliže věta přípustková byla oznamovací a vypovídala o ději přítomném.⁴⁹

dvaatřicet – třicet dva (6. u., 13. ř.)

Jedním ze slovotvorných postupů, kterými vznikají nová slova, je tzv. spřahování. Spřahování je specifický způsob tvoření slov. Oba členy, jimiž se nově vzniklý (spřažený) výraz vytváří, si uchovávají ve všech svých tvarech, nebo alespoň ve tvaru základním, stejnou podobu.⁵⁰

jindá = jindy (6. u., 15. ř.)

Slovo *jindy* je časové příslovce utvořené příponou -dy od příd. jm. jiný, jako např. mnohdy, vždy, ondy, kdy od slov mnohý, stč. veš = *všechen, onen, kdo*. Existují i jiné tvary téhož významu; někde se říká *jindá* (snad v starší době *jinda*), jako bývalo vedle vždy i vždy, jako někde je tvar *kda* místo *kdy*.

Význam těchto slov je zřejmý: *jindy* znamená »v jiný čas«. Přijde-li kdo někam dříve nebo později než obvykle, říkáme, že »jindy« chodívá v tu a v tu hodinu.⁵¹

záhumenková kráva – toto slovní spojení vystupuje jako víceslovné pojmenování, je zde patrný shodný adjektivní přívlastek. (6. u., 24. ř., 27. ř.)

záhumenek – stsl. *гумьно*, všeslovansky vlastně udusaná půda k mlácení dobyt看em, záhumenek je vlastně místo za humny, za stodolou⁵²

Záhumenek je *menší pozemek, který má člen zemědělského družstva pro osobní potřebu*. Důležitým ustanovením v nových provozních řádech III. a IV. typu je výměra záhumenků, která se stanoví na 0,50 ha. Práce. Představenstvo JZD rozhodlo, ponechat chlěvskou mrvu družstevníkům, aby ji mohli použít na pohnojení záhumenků. Lidé nekalých úmyslů vyhledávají spíše záhumenek než cestu veřejnou *cestu zadem*. Malé

⁴⁹ Svoboda, K.: *O časovém rozvrstvení přípustkových spojek v současné české spisovné češtině*, NŘ 57, 1947, č. 2.

⁵⁰ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?> [cit. 2014-03-22].

⁵¹ Zubatý, J.: *Jindy*, NŘ 5, 1921, č. 6.

⁵² Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 516.

pomocné hospodářství člena jednotného zemědělského družstva sloužící jeho osobní potřebě.⁵³

tatínek, maminka – výrazy kladně zabarvené s expresivním příznakem, dále je zle zařadit ke zdobnělinám, typický sufix -ek, -inka (6. u., 36. ř.), (6. u., 36. ř.)

teťko – obměna příslovce *teď* (6. u., 41. ř.)

honba – toto slovo pochází se staročeského honiti – 1. *hnání se, běh*, 2. *honba, hon, lov honěním*⁵⁴, dále *pachtění, shánka, usilování* = honba za majetkem⁵⁵ /honba za mamonem/ (6. u., 42. ř.)

Ukázka č. 7

kmotra, kmotr – ze staroslověnského *къmotръ*, ne z lat. *computer*, nýbrž utvořeno z fem. *kmotra*;⁵⁶ *kmotrem* je označován zástupce dítěte při křtu na biřmování (7. u., 9. ř.)

kostel - z lat. *castellum* — kostel, chrám⁵⁷ (7. u., 9. ř.)

četník – od slova *četa*, ze srbochorvatštiny⁵⁸ (7. u., 10. ř., 13. ř.)

mobilizace – odvozené od slovesa *mobilizovat*, z fr. *mobiliser* od lat. *mobilis*⁵⁹ (7. u., 11. ř.)

narukovat – nastoupit vojenskou službu⁶⁰ (7. u., 14. ř.)

tabule – z lat. *tabula*⁶¹ (7. u., 13. ř.)

⁵³

http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php?heslo=z%C3%A1hmenek&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=zhuntovat&ps_startfrom=0&ps_numcards=0&numchange=no¬_initial=1 [cit. 2014-03-22].

⁵⁴ <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [cit. 2014-03-22].

⁵⁵

http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php?heslo=honba&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=z%C3%A1hmenek&ps_startfrom=0&ps_numcards=20&numchange=no¬_initial=1 [cit. 2014-03-22].

⁵⁶ <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [cit. 2014-03-22].

⁵⁷ <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [cit. 2014-03-22].

⁵⁸ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 118.

⁵⁹ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 318.

⁶⁰ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=narukovat&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 2014-03-22].

plakát – návěští, přes něm. *Plakat* z fr. *placard od plaquer* nalepit⁶² (7. u., 13. ř.)

politická – odvozené od substantiva *politika*, přes něm. *Politik* z fr. *politique*⁶³ (7. u., 21. ř.)

válka – od stč. *váleti, válčiti*. Souvisí se stněm. *wal* bojiště⁶⁴ (7. u., 15. ř.)

Vimperk (7. u., 7. ř.), **Račov** (7. u. 20. ř., 21. ř.), **Putkov** (7. u., 12. ř., 16. ř., 21. ř.), **Boumilice** (7. u., 9. ř.) – jména místní

Franta Krčmářojc, Vencl Jánojc, Franta Záveskejch – vlastní jména neboli propria, jedná se o domácké podoby křestních a rodinných jmen, typická příjmení v nářečních tvarech (7. u., 18. ř., 19. ř.)

Ukázka č. 8

Prokop – jméno vlastní – antroponymum (8. u., 2. ř.)

za Vrchem (8. u., 3. ř.), **na Dráhi** (8. u., 4. ř.), **na Boubín** (8. u., 6. ř.), **Kočičim kouře** (8. u., 7. ř.) – ve všech třech případech se jedná o místní názvy

potah – -u m. (6. mn. -zích) tažné zvíře n. spřežení tažných zvířat zapřažených do vozu⁶⁵ (8. u., 9. ř.)

maštal – obvykle konírna, ze stněm. *marstal*, stč. *marštal*, složeno z *mar* kůň a *stall* stáj⁶⁶ (8. u., 9. ř.)

předsíň – vstupní místnost, z níž se vchází do vlastního bytu n. do jiné místnosti⁶⁷ (8. u., 10. ř.)

kamejčky = kamínky (8. u., 14. ř.) nářeční podoba z *kamík* > *kamíček* > *kamejček*

⁶¹ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 476.

⁶² Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 375.

⁶³ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 383.

⁶⁴ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 501.

⁶⁵ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=potah&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>.

⁶⁶ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 305.

⁶⁷

<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=p%C5%99eds%C3%AD%C5%88&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 2014-03-22].

perna (8. u., 18. ř.) – přístodůlek, z něm. *Bärn*⁶⁸

Bednářojc (8. u., 19. ř.) – rodinné jméno v nářečném tvaru na *-ojc*

švagr (8. u., 20. ř.) – z něm. *Schwager*, který souvisí se stč. svak, svekr⁶⁹

Jedná se o výpůjčku z němčiny, tj. bratr manžela n. manželky, manžel sestry n. sestry druhého z manželů: nastávající š.; → expr. zdrob. **švagřík**, -a (6. mn. -cích), **švagříček**.⁷⁰

Ukázka č. 9

Praha (9. u, 2. ř.), **do Heřmaňe** (9. u., 4. ř.), **z Budišovic** (9. u., 4. ř.), **do Husince** (9. u., 10. ř.), **Svatomáří** (9. u., 27. ř.) – všechny tyto výrazy vystupují jako místní jména

Alojzije /Aloisie/ (9. u., 13. ř.), **Marije /Marie/** (9. u., 13. ř.)

Jedná se o vlastní jména neboli propria, přesněji můžeme tato slova zařadit k antroponymům, neboť jde o křestní jména.

chvoj⁷¹ (9. u., 17. ř.) – všeslov. z psl. **chvoja* jehličí⁷²

Nářečně *chvůj*, -e ž., zř. m. 1. větve jehličnatých stromů (zpravidla ulámané); chvojí: smrková, jedlová ch.⁷³

votípka /= **otýpka**/ – (zř. otépka), -y f. menší nebo větší svazek slámy, roští, dřeva apod., menší otep⁷⁴ (9. u., 18. ř.) s nářečnými hláskovými změnami

kolečko – vozidlo s jedním kolem k dopravě hlíny a menších nákladů (9. u., 20. ř.)⁷⁵

Spisovně *kotouč* = kruhová deska: k-e gramofonových desek; k. brusů; stroj. deska na

⁶⁸ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 369.

⁶⁹ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 475.

⁷⁰ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=%C5%A1vagr&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>.

⁷¹ Český jazykový atlas slovo „chvoj“ neuvádí.

⁷² Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 207.

⁷³ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=chvoj&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 2014-03-22].

⁷⁴

http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php?heslo=ot%C3%BDpka&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numchange=no¬_initial=1 [cit. 2014-03-22].

⁷⁵

http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php?heslo=kole%C4%8Dko&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_card=s=cards&pocet_karet=3&numchange=no¬_initial=1 [cit. 2014-03-22].

plochý válec otáčející se kolem své osy: brusný, brzdový k.; tech. lanový, vodicí k. lanovnice 2. nár. kolečko.⁷⁶

maminka (9. u., 23. ř.), **tatínek** (9. u., 25. ř.) – deminutiva, slova s expresivním výrazem, kladně citově zabarvená, typický sufix -inka a -ek

maštal – obvykle konírna, ze stněm. *marstal*, stč. *marštal*⁷⁷ (9. u., 23. ř.)

Zámečník – vlastní jméno neboli proprium, podle charakteru označovaných objektů můžeme propria dále dělit, v tomto případě se jedná o antroponymum, jména lidí: křestní či příjmení (9. u., 24. ř.)

SHRNUTÍ

Na základě výsledků výše uvedeného rozboru předkládám kompletní přehled nejčastěji používaných slovních obrátů komunikantů staré generace z hlediska lexikální ustálenosti a reprodukovatelnosti v daném jazykovém společenství.

Největší pozornost jsem věnovala lexikálnímu subsystému a jeho jednotkám, tedy slovní zásobě výpovědí jednotlivých mluvčích. Pozorovala jsme formální, významovou a také funkční nesourodost příslušných slov a slovních spojení.

Vyskytuje se zde slovní zásoba celonárodní, spojená s určitým národním jazykovým společenstvím, v tomto případě jihozápadočeskou podskupinou. Většinu slov a sousloví tvoří slova neurální, která jsou zastoupena v každodenních komunikačních situacích každého z nás.

V příloze č. 1 vystupuje žena, která se původně narodila v Ivančicích na Moravě, ale od roku 1946 žije v Prachaticích. V její mluvě jsou nápadné prvky typické pro nářečí na jižní Moravě, místo označení truhlář uvádí regionální slovo *stolař*, jež je typický **moravismus**. Všechny tyto oblastní výrazy se většinou řadí ke spisovné variantě češtiny.

Slovní zásoba vymezena sociálně, spjatá především s profesní mluvou, slangem a argotem se v uvedených ukázkách běžné mluvy vůbec neobjevila. Převažující

⁷⁶ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=kotou%C4%8D&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 2014-03-22].

⁷⁷ Holub, J. – Lyer, St., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967, s. 305.

charakter slovní zásoby jako takové tvoří slova obecné češtiny, jejíž prvky pronikají i do spisovného jazyka.

V několika ukázkách se objevují slova zastaralá tzv. archaismy, např. *měšťanka*, *počti* (předmět ve škole, dnes matematika), *korbele*, *dřeváky*, *maštal*.

Dominantní úlohu sehrávají **slova s příznakem expresivnosti**. Tyto výrazy nás obeznamují s významovou složkou vyjadřující citový a volní vztah mluvčího k sdělované skutečnosti.

V příslušných ukázkách se vyskytují především **slova kladně zabarvená**, např. *Lojza*, *Franta*, kdy se jedná o tzv. **hypokoristika**. Dále také *Janička*, *Románek*, *maminka*, *tatínek*, v tomto případě se jedná o **deminutiva**.

Se záporně zabarvenými slovy, kam patří např. slova hanlivá, zhrubělá i vulgární, jsme se v našich textech nesetkali.

Mluva obsahovala i **přejatá slova** podle původu. Jde především o přejímky z německého jazyka, neboť jsou zřejmé historické styky s německy mluvícími zeměmi. Např. nářeční *perna*, obecně české *famílie*, *furt* a stylisticky neutrální, do spisovné češtiny se zařadivší *švagr*, zastaralé *maštal*. Za německými slovy se řadí přejímky z latiny, např. *tabule*, *mobilizace*, *kostel*.

Mezi slova frekventovaná náleží **obecná jména**, např. *škola*, *práce*, *peníze*. Nalezneme zde i řadu vlastních jmen neboli **propríí**. Zejména antroponyma (jména křestní a příjmení), např. *Luboš*, *Lojza*, *kmotr Víseckejch*, *Vencl Jánojc*, *Franta Záveskejch*, *u Bednářojc* aj.

Obzvláště v ukázkách č. 7 a 8 se objevují **místní jména (toponyma)**, např. *Vimperk*, *Račov*, *Putkov*, *Žírec* a **pomístní jména**, např. *Boubín*, *Na Boubskej* atd.

Dále se objevují **víceslovná pojmenování**, např. *taková veselá kopa*, kde je shodný přívlastek citově zabarven. Bohatě zastoupena jsou i příslovce, která se často vyskytují v různých obměnách, např. *třebas*, *nejčko*, *jindá?* Často se opakující ukazovací zájmeno *to*, např. *to sme choďili*, *to nelituju ničeho*, *to si mňe nechala doma*, opakovaně užito částic *no*, *nó*, *jo* atd.

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala analýzou běžné mluvy v okolí města Prachatic. Tato oblast patří do nářeční podskupiny jihozápadočeské. K dispozici jsem měla přepisy vyprávění osob staré generace, jež jsem získala prostřednictvím seminárních a prací studentů pedagogické fakulty JČ. Jedná se o ukázky promluvy lidí, kteří se v dané oblasti buď narodili, nebo se v průběhu svého mládí do oblasti natrvalo přistěhovali. Cílem práce bylo posoudit přítomnost nářečních prvků v mluvě nejstarší generace a zároveň podat komplexní obraz běžné mluvy v této lokalitě.

Komunikanty promluvy tvořilo pět žen a čtyři muži, výhradně hovořili o tématech jim tak bezprostředně blízkých. V tomto pokolení se objevují ročníky 1924, 1921, 1913, nejstarší se narodili v roce 1908. Jejich rozhovory nejvíce směřovaly ke vzpomínkám z dětství a mládí, na různé životní příhody, zmínili se rovněž o hospodářství, které bylo zapotřebí řádně obstarat. Mohla jsem si povšimnout i jejich reflexe na zhodnocení dnešní doby.

Všechny rozhovory byly nepřipravené, neboť jsem chtěla zjistit nejrůznější případné podoby jazyka. Šlo mi obzvláště o rozbor mluvenostních jevů, v nichž se neočekává přísné dodržení užívání spisovného jazyka. Podstatnou úlohu sehrálo vzdělání příslušných mluvčích, které se váže na společenské postavení (kdo v jaké míře jazykové formy užíval a které varianty jazyka nejčastěji volil). V ukázce č. 4 hovoří muž, který je povoláním lesní dělník, o profesi ostatních komunikantů nejsem řádně obeznámena. Nejspíše se vyučili nějakému řemeslu, jež provozovali celý život.

Poté co jsem shromáždila potřebné materiály, osvojila jsem si klíčová slova a pojmy příslušné problematice. Seznámila jsem se blíže s dialektologií, vznikem a tradicemi příslušných nářečí. Největší důraz jsem kladla na nářečí podskupiny jihozápadočeské. Prozkoumala jsem české dialekty v užším smyslu, zpracovala jejich dělení, vytyčila jsem zeměpisné vymezení a rysy celonárodní.

Mým úkolem bylo popsat hláskoslovný, tvaroslovný a lexikální rozbor mluvenostních jevů zdejších obyvatel a na základě toho zjistit a objasnit výskyt příznakových nářečních rysů. Syntaktickou stránku jsem po dohodě s vedoucí práce prozatím nepodrobila analýze, neboť by text dosáhl neúměrně rozsáhlé podoby.

Abych vůbec mohla výzkum provádět, bylo zapotřebí osvojit si všechna základní fakta a souvislosti daného problému. Důležitou roli sehrála orientace ve vývoji českého národního jazyka. Co nejlépe pracovat s nejrůznějšími publikacemi a přesně

zohlednit rozrůznění českého jazyka. Všechny tyto podstatné faktory postupně vedly k dosažení stanoveného cíle.

Mluva jednotlivých komunikantů je charakterizována hláskoslovnými i tvaroslovnými rysy celonárodními, společnými jevy přesahující v různé míře středočeskou oblast, spadající pod interdialekt neboli obecnou češtinu. Z podrobného výzkumu běžné mluvené řeči v okolí města Prachatice vyplývá zřetelný vzájemný vztah mezi spisovnou a obecnou češtinou. Podstatu běžné mluvy tvoří právě obecná čeština, která zachovává základní hláskoslovné znaky společné i ostatním nářečím v užším slova smyslu.

Mezi nejcharakterističtější zvláštnosti obecné češtiny patří změna *í > é* (*noví auto, kolikátího*), v konkurenci se spisovným *é*. Dále *ej* na místo starého *y* (*novej učitel, malej bratr*) aj. Protetické *v-* před *o-*, v základu slov, v koncovkách adjektiv a zájmen (*von odjel, vona vobstarala*). Formy minulého času bez formantu *-l* (*pad, čet, neřek*). Velice frekventovaná je znělostí asimilace regresivní, jež se objevuje nejen na začátku slova (*fšechno*), ale i v základu slova (*něgdi*), na konci slova (*uš*) a na švu slova (*f kostele*). Dále i asimilace artikulační (*tři štvrtě roku, v šestaštiřicátým*). Nesmím opomenout četný jev – odsunutí protetického „j“ (*ešte bil bratr, eště jí pomáhat, de se podívat*) Časté je i vypouštění některých hlásek (*takle dřou*) a také krácení dlouhých samohlásek a nadměrné prodloužení vokálů.

Obdobné formy se vyskytují v každodenní komunikaci. Používají je jednak osoby, které zcela neovládají kodifikovanou spisovnou češtinu, ale i představitelé ze středočeské oblasti, především z okolí Prahy. S obecnou češtinou a jejími specifiky se setkáváme rovněž na různých shromážděných, v běžných rozhovorech, čas od času se objeví také v rozhlase a televizi.

V oblasti hláskosloví se nejvíce a nejčastěji vyskytovali celočeské nářeční rysy, projevovali se u všech komunikantů staré generace. Mezi znaky společné pro jihozápadočeskou podskupinu patří rozložená výslovnost ve skupině mě jako *mje: nemjeli sme, mjena, v zimje* atd. Příznačná pro tuto lokalitu je i anticipace měkkosti, např. *helejte*, tj. výslovnost *j* před *t', d'* v zavřených slabikách.

V tvarosloví je typický znak nominativu plurálu adjektiv, kde se vyskytuje jediná koncovka *-í* pro všechny tvary (*bili starí peníze, dveře celí votlučení*). Potom také vyrovnání koncovky *-í* v 2., 3. a 6. sg. femininních adjektiv a rodových zájmen, tento jev převládal v ukázce č. 3 a 7 (*tolika tí práce*). Pouze u jednoho mluvčího v rozhovoru č. 7 se projevila varianta s koncovkou *-ej*: *f tej první válce, v tej nové škole*. Tento jev

je charakteristický spíše pro část nářeční podskupiny. V jihozápadočeském nářečí je zřejmé rozlišování genitivu singuláru od dativu a lokálu singuláru adjektiv a zájmen rodu ženského.

Rovina tvaroslovná se skládá ze znaků mající příznakový charakter jihozápadočeský i celočeský. Typické zvláštnosti jihozápadočeské podskupiny jsou: Rodová a rodinná jména na **-ojce-** z původního *-ovice* > *ojice* > *ojce* (v *Mičojcích*, z *Viřejc*), nesklonná forma rodinného jména (příjmení) zakončená na **-ojc** (*Vachlojc*, *Radojc*).

V lexikálním rozboru jsme se setkali se slovy přejatými z jiných jazyků, nejčastěji z němčiny (švagr z něm. *Schwager*) a latiny (kostel z lat. *castellum*). Komunikanti používali často jména místní (*Svatomáří*, *Vimperk*), vlastní jména (*Franta Krčmářojc*, *Vencl Jánojc*, *Franta Záveskejch*). Převažující charakter mají samozřejmě jména obecná, která jsou součástí každodenní běžné komunikace.

Na základě výše zkoumaných hláskoslovných a tvaroslovných rovin lze konstatovat, že běžná mluva na Prachaticku je ovlivněna rysy celočeskými, které v jistých momentech zastihují charakteristické znaky jihozápadočeské podskupiny.

Vzhledem k tomu, že okolí Prachatic bylo po válce dále osidlováno obyvateli z jiných nářečních oblastí, střetávají se tu různé nářeční prvky. Mladá generace, stěhující se dnes naopak do měst, přináší další jazykové prvky, zejména obecně české. Nářeční prvky z mluvy venkovského obyvatelstva rychle mizí, zůstávají jen drobné zbytky. Jak vidíme, vývoj dnes směřuje k unifikovanému nadnářečnímu útvaru – obecné češtině.

Je zapotřebí si uvědomit, že čeština vyskytující se v běžně mluvené komunikaci není jednoznačně samostatným celkem, nelze ji předurčit jakoukoli psanou podobu, je spontánní, není kodifikována jako spisovná čeština. V každodenních komunikačních situacích nepoužívá nikdo z nás specifickou terminologii. Běžně mluvená čeština slouží pouze jako konverzační prostředek diskursu.

Mohu konstatovat, že mi tato práce, kterou jsem zasvětila analýze běžné mluvy v okolí města Prachatic, přinesla řadu celých informací a poznatků, jež mohu dále využít ve svém oboru. Jsem obeznámena s výsledky hláskoslovného, tvaroslovného a lexikálního rozboru. Jednalo se o dílčí sondu, jejíž výsledky jsou dobře viditelné rozpínavostí obecné češtiny. Analýza jazykové stránky zcela přesně nevystihuje celistvost mluvy v jednotlivých obcích, naznačuje pouze jakousi věrnou podobu mluvy staré generace. Musíme mít přesto na paměti, že řada míst má své typické, odlišné

nářeční jevy, které danou oblast silně reprezentují a odlišují ji od ostatních typů dialektů.

Domnívám se, že mým výzkumem jsem alespoň částečně nastínila současnou jazykovou situaci v nářeční podskupině jihozápadočeské. Časem bude jistě zajímavé sledovat průběh a vývoj jazyka v této oblasti, do jaké míry se budou stírat nebo vytrácet hranice mezi nářečními a spisovnými jazykovými formami každodenní lidské komunikace.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ODBORNÁ LITERATURA

- BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 2002 (dotisk, vyšlo 2003). 1. vyd. 1992.
- BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel. *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia, 1997.
- BĚLIČ, J. *Přehled nářečí českého jazyka*. Praha: SPN, 1976.
- BOGOCZOVÁ, I. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: FF OU, 2012.
- CUŘÍN, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: SPN, 1977.
- ČMEJRKOVÁ, S., HOFFMANNOVÁ, J. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, 2011.
- FILIPEC, J. a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2001.
- DANEŠ, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997. IV. kap. Běžná mluva v regionech, s. 174–257.
- JUNKOVÁ, B.: *Vybrané kapitoly z fonetiky a fonologie*. České Budějovice: PF, 1991.
- VORÁČ, J. *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná. Část druhá*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1976.
- Příruční mluvnice češtiny (2012)* Brno
- HOLUB, J., LYER, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1978.

PRAMENY

Přepisy nahrávek mluvených textů (celkem 9), viz příloha

ČLÁNKY V ODBORNÝCH ČASOPISECH

- JANČÁK, P.: *Studie o nářečí v jihozápadních Čechách*. NŘ 39, 1956, č. 7-8. [on-line]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=5997>>.
- JANČÁK, P.: *Závěrečná dotazníková akce při výzkumu českých nářečí*, NŘ 42, 1959, č. 3-4. [on-line]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7924>>.

UTĚŠENÝ, S.: *K dnešnímu územnímu rozrůznění řeči našich školáků*, NŘ 63, 1980, č. 3. [on-line]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6189>>.

SVOBODA, K.: *O časovém rozvrstvení přípustkových spojek v současné české spisovné češtině*, NŘ 57, 1947, č. 2. [on-line]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5751>>.

ZUBATÝ, J.: *Jindy*, NŘ 5, 1921, č. 6. [on-line]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=805>>.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Staročeský slovník [on-line]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>.

Slovník spisovného jazyka českého [on-line]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>.

Příruční slovník a databáze lexikálního archivu [on-line]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z <<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>>.

Internetová jazyková příručka [on-line]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.

Český jazykový atlas [on-line]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z <<http://cja.ujc.cas.cz/CJA1/>>.

Akademie věd ČR [on-line]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z <<http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-onomastiky/>>.

Prachatice Brána Šumavy [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z <<http://mesto.prachatice.cz/>>.

Svatá Máří – Šumavská obec [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z <<http://www.svatamari.cz/>>.

Obec Drslavice z okresu Prachatice [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z <<http://www.obceamesta.info/obec-mesto/537187/obec-drslavice.html>>.

VACOV A OKOLÍ – Vacov [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z <<http://www.sumavanet.cz/vacov/vacov.asp>>.

Putkov – Obce a osady – Obec Zdíkov [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z <<http://www.zdikov.cz/obce-a-osady/putkov/>>.

Historie a zajímavosti – Horosedly [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z

<<http://www.horosedly.cz/historie-a-zajimavosti/ds-5579/p1=2155>>.

Vlachovo Březí [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z

<<http://www.vlachovobrezi.cz/search.php?rsvelikost=sab&rstext=all-phpRS-all&rsrazeni=priorita&rstema=18&stromhmenu=18>>.

Změny realizací v souvislé řeči [on-line]. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z

<<http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch07s03.html#d0e9402>>.

III. PŘÍLOHY

UKÁZKA 1 – PRACHATICE

Hovoří žena, nar. 1921 v Ivančicích na Moravě, od roku 1946 žijící v Prachaticích

1. ... A v šestaštyřicátým sme se stěhovali sem a to sme nábytek koupili, no, a nemjeli
2. sme ho kam dát, tak sme ho museli nechat u stolaře. Jenže sme, to bili starí peníze, mi
3. sme to zaplatili ve starých penězích, jenže pak přišla mjena a mi sme to museli platit
4. v nové. Tenkrát sme za to dali ložnici a kuchiň, ne, to bilo tak patnáct tisíc. To si
5. pamatuju jako neska, a pak sme platili jednadvacet, v nové zase.

UKÁZKA 2 – PRACHATICE

Žena 70 let, Prachatice

1. ... tak to náš lojza, von teť bidlí s rodinou v těch mičojcích, to je kousek vod lhenic,
2. tak ten jel s tím frantou z viťeje, pomoct našemu tátovi. To jak nám teť vrátil ten
3. statek tak s tím máme práci a von táta bil na to sám chudák bi se udřel, no a přijeli,
4. pomohli s ouradou. No to víš, mi bisme to sami nemohli zvládnout. Tak sem jim
5. navařila jídla. No jako na posvícení no to víš, to jim musí vihládnout, voni na tom
6. dělali vod rána do večera. To vihládne diš takle dřou do úmoru no a k večeru přijel
7. luboš, no diť ho znáš, bidlí s maruškou v chrobolech, teť si koupili noví auto, tak ho
8. přijeli ukázat. Pjekní to mají, favorita a viprávjeli samí veselí vjeci. To sme se
9. nasmáli, no bilo tu plno jak gdiš se sjede celá famálie a s lubošem bila sranda, von je
10. taková veselá kopa a uš maj d'et'i velkí, no diť románec pude uš za rok do školi a
11. janička uš mluví.

UKÁZKA 3 – VIMPERSKO, OBEC SVTÁ MÁŘÍ

Žena, 83 let, celý život žije na Vimperku, ve 2 obcích – do stavby v obci Boubská, poté v obci Svata Máří

Otázka: „*Chodili jste do školy?*“

1. ... Na boubskéj sme chodili do školi a to sme chodili pjet let a potom se šlo do
2. vimperka do mješťanki. Tak sme bili tři roky a votsat' se potom – jindá nechod'ilo
3. hnet do práce nebo do učeňi, kdo ho potřeboval, ten musel bejt doma. Klucí ti bili po
4. svjet'e, ti chod'ili sloužit zase k t'em vječim sedlákúm neš ti, abi si taky něco vid'elali.
5. A nám uš taťinek nám umřel, bili sme sami s maminkou, tak to si mňe nechala doma
6. a eš'te bil jeden malej bratr. Ten se narod'il, nu tomu bilo tři štvrt'e roku, diš taťinek
7. zemřel. Tak maminka mušela fšecho vopstarat tak já mušela vopatrovat, tak a eš'te jí
8. pomáhat. Tu, to nelituju ničeho. Dicki sem si toho vážila, domova, ráda sem se domu
9. vracela, ráda sem d'elala. Aš se mi něgdi po tom stejská, že to bilo jindá lepší neš
10. teťko. Ti lidi bili k sobje jako bliš a taková upřimňejší. Dneska je to samej honba za
11. peňezi. A každej kouká jen honem, honem, abi všecho mjel, co mají ti druzí.

Vzpomínky na dřeváky...

12. Tak sme něgdi čekali, aš ten, co přišel zvenku, tak sme zase šli. Anebo si klucí
13. natloukli ti taková dráti pot ti dřeváki a vozili se na nich. A mi diš sme si je potom
14. vzali, cht'eli sme s t'ím jít, tak bisme zabili, jak nám to klouzalo.

Otázka: „*A co jste dělali celý den?*“

15. To sme stávali třeba ve štíři hodiny, něgdi přet štvrtou a přistrojili sme se trochu a
16. šli sme do stáje. Tam sme mňeli šest kraf dojit, nu mňeli sme asi štrnáct kusú
17. dobitka, štíři prasata, něgdi i víc. To sme nakrmili, potom se dalo telatúm, potom se
18. šlo k sňídani. Diš sme nasňídali, tak sme šli na pole, pokut bilo třeba a pořát bilo co
19. d'elat ve dne, takhle doma. Mňe se zdá, že nejčko neňi uš tolika tí práce, diš to uš
20. ned'eláme.

UKÁZAK 4 – OBEC DRSLAVICE

hovoří muž, 67 let, lesní dělník

1. ... Tak vi ste tadi novej? Učitel jó? Tak to se vám tadi bude líbit. Helejte, to máte
2. pravdu to je. Já tadi bidlim uš skoro padesát let. No, nojo, vlastně né padesát, nó
3. skoro, nó. Sem se přistěhoval. Po válce s tátou a mámou. Jo. Chod'il sem celej život
4. d'elat do lesa, no. No, to mi pak uš žena namázla krajbon chleba a šlo se. Dit' tadi ti
5. lesi, to něco, ale dost. To, no za ti leta to zhuntovali. Vono je to, to, vono to taki
6. vid'íte, né?

UKÁZKA 5 – VIMPERSKO, OBEC VACOV

hovoří žena, 86 let

1. ... Inu, já sem se tak moc neučila, ale naši mjeli samé jednotki a mje vad'ilo to, že
2. sem neumjela kreslit a špatně sem psala, tak já mjela dvojki a trojki. Z milost'i mi
3. dávali dvojki a trojki. Z kresleňi, no, já nenakreslila nič. Já ned'ělám rovnou čáru.
4. Já už tu to visvečeňi nemám. Mjeli sme počti, psaňi, zemjepis, d'ejepis, taki tělocvik
5. a já nevim, co fšecko sme mjeli.

UKÁZKA 6 – SVATÁ MÁŘÍ, OBEC VIMPERK

hovoří žena, narozena v říjnu 1924

1. To sme stávali třeba ve štíri hod'ini, ňegdi před štvrtou a přístrojili sme se trochu a šli
2. sme do stáje. Tam sme mjeli šest kraf dojit, nu mjeli sme asi štrnáct kusú dobitka,
3. štíri prasata a ňegdi i víc. To sme nakrmili, potom se dalo telatúm, potom se šlo
4. k snídani. Diš sme se nasnídali, tak sme šli na pole, pokut bilo třeba a počát bilo co
5. d'elat ve dne, takle doma. Co ješt'e? Mně se zdá nejčko, že uš neňi tolika tí práce, diš
6. uš to ne'deláme.

Chodili jste nakupovat do vedlejší vesnice?

7. No, to sme choďili. To sme choďili nakupovat do Svatomaří anebo do Štítkova. A
8. nosili sme, jak sme podojili krávi, mi sme bili na samo'e, nedávali sme mlíko, tak
9. sme to doma zbírali, vostřed'ovali sme to mlíko, a tu smetanu sme tloukli
10. v takovejch, t'ech, jak se tomu říkalo, korbele, máselnice. To sme vždicki večer, ve
11. dne se d'elalo venku, večer sem dala do toho, do máselnice smetanu a vtř'ela. To
12. sme třebas dvanáct kilo za tejdén nesli máslo do Štítkova do zbjeru. A to nebilo nic
13. moc placení. Asi dvaatřicet korun za kilo sme dostávali. Nu, zas ten votpat, to
14. podmáslí, a to kiselí mlíko, tu sirovátku, to sme dávali zas prasiatúm, abi nám
15. narostli, abi se zabíjelo. Jindá se nekupovalo skoro nic. Chleba sme si
16. upekli. To se dojelo do mlejna a upekli sme si chleba. Maso-prasata sme si vikrmili,
17. drúbeš sme mjeli, vejce, fšechno. Zeleňinu taky, tak se koupil akorát ten cukr a ten
18. súl a moc se nekupovalo jako dneska. Co ješt'e?

Chodili jste taky do práce, když Vám zabrali hospodárství?

19. No, mi sme choďili a tam sme krmili sto kusú dobitka. Dvá sami. To sme stávali
20. ráno přet třet'í hod'inou. A šli sme krmit a tam se nabjehal. Diš sme tam přišli, tak
21. sme se mušeli rosbjehnout, to bilo ňakejch ne metrú, ale kilometrú po tom kravíne,

22. neš se to nakrmilo fšechno. A potom tak v deset hod'in nebo tak ňejak, k jedenáctej,
23. sme šli domú. A zas doma nakrmit krávu, to uš sme mjeli potom neš tu
24. záhumenkovou. A tak sme ji nakrmili a prasatúm dali. To sme mívali dvje, ňegdi i
25. tři prasata a trochu sme si vodpočinuli a šli sme zas. Na vodpolední smjenu. To sme
26. přišli uš dicki k večeru, uš bilo tak sedum hodin, a to sme zas eš'e doma krmili tu
27. záhumenkovou krávu a ten domácí dobitek. A potom bilo tak devjet hodin, tak sme
28. chodili spát. Diš se muselo ráno stávat, ňegdi sme aňi na televizi nekoukali.

Vzpomenete si ješ'te na dřeváky, jak jste vyprávěla jednou takové příhody?

29. Tak sme ňegdi čakali, aš ten, co přišel zvenka, tak sme zase šli. Anebo si klucí
30. natloukli ti takoví dráti pot ti dřeváki a vozili se na ňich. A mi, diš sme si je potom
31. vzali, cht'eli sme s t'ím jít, tak bisme se bili zabili, jak nám to klouzalo v zimje.

Chodili jste na Boubské do školy?

32. Na Boubskej sme choďili do školi a to sme choďili pjet let a potom se šlo do
33. Vimperka do mješt'anki. Tak sme bili tři roki a vousat' se potom jindá se nechodilo
34. hnet do práce nebo do učení, kdo ho potreboval, ten musel bejt doma. Klucí ti bili
35. po svjet'e, a ti choďili sloužit zase k t'em vječím sedlákům neš ti, abi si taki něco
36. vid'elali. A nám uš taťínek nám umřel, bili sme sami s maminkou, tak to si mňe
37. nechala doma a eš'e bil jeden malej bratr. Ten se narod'il, nu tomu bilo tři štvrt'e
38. roku, diš taťínek zemřel. Ta maminka mušela fšechno vopstarat, tak já sem mušela
39. ho vopatrovat, tak, a eš'e jí pomáhat.

A nelitujete, že jste celý život strávila tady na Mařsku? Dnes lidé hodně cestují, ale Vy jste byla celý život tady.

40. Ne, nelituji ničeho. Dicki sem si toho vážila, domova, ráda sem se domu vracela,
41. ráda sem d'elala. Aš se mi ňegdi po tom stejská, že to bilo jindá lepší neš tet'ko. Ti
42. lid'i bili k sobje jako blíš, a takoví upřímňejší, dneska je to samej honba za peňezi. A

43. každej kouká jen honem, honem, abi fšechno mněl, co mají ti druhí, a to já nemůžu

44. vidět. Co mám, to mám a druhímu nezávidím nič. Na co sem si vidřela, toho si

45. vážím pořát.

UKÁZKA 7 – PUTKOV, OKRES PRACHATICE

Vzpomínka na válku

mluví Josef Kořenský, nar. 1908

1. Jó, já pamatuju i tu první válku, to mi bilo šest let. Di první válka vipukla, to bilo f
2. štrnáctím roce, šestadvacátího července, to si pomatuju jako dibi to bilo dnes. Šli sme
3. z naší mámou k Víseckejm, vona pocházela vot Víseckejch, tam s tí samoti. A šli sme
4. tam na třešne. Mi sme bili štiri d'eři a šli sme se tam s mámou podívat. No, bila to
5. radost, přišlo se jinam. No a šli sme tadi pod Vachlojc, za Radojc a potkali sme
6. nějakího človjeka, toho nemam f pamjet'i, gdo to bil, a mámu znal – samo sebou –
7. šel z Vimberka, poudá mámje: „Jestliš víte, co je nového, je válka!“ a teť máma se
8. zarazila, já sem bil tak šest'iletej, nemňel sem pojem, co to válka je, že jo. A přišli
9. sme k Víseckejm a kmotr Víseckejch s kmotrou bili f kostele, v Boumilicích – a ti to
10. taki povídali, co v Boumilicích, že už tam taki četníci vivješovali mobilizační
11. vihláški, kerí ročníki museli narukovat, prost'e – no, mobilizace. Diš sme přišli
12. domú vot Víseckejch, tak to už to bilo f Putkovje taki. U
13. Hadojc tam bila taková tabule a tam už plakáti vivješovali četníci. A tam bili vipsaní
14. ročníki, kerí se maji okamžit'e přistojit a narukovat. A lid'i bili samej nárek. I
15. tenkrat f tej první válce, já nevim, ale několik jich padlo. V tíle druhí válce nevim f
16. Putkovje, že bi negdo přišel vo život. – To šli fšichní do válki, kerí ročníki
17. Rakousko – Uhersko povolalo, napřet míň a potom podle potrebi zase eš'te brali víc.
18. Tenkrat, to vím, že Vencl Hadojc, ten pat na vojňe, Krčmárojc Franta a pak
19. Jánojc Vencl a Franta Záveskejch tam ze Mlejnu – to bilo pjet, pjet jich tenkrát f tí
20. první válce tam zústalo. Pomník je tam postavenej v Račojve, tadi proťi tej novej
21. škole za t'ihle tři vesnički: Račof, Putkof, Žírec – to bila jedna politická obec.

UKÁZKA Č. 8 – HOROSEDLY, OKRES PRACHATICE

Kroupy

mluví František Škopek, nar. 1908

1. V devjetadvacátím roce v mñesíci červnu, ne v červenci aš, na Prokopa to bilo, já
2. nevím kolikátího toho Prokopa je, tak přišla votpolodne ohromná bouře. Bili sme za
3. Vrchem pro seno a di sme jeli domu s ñim, tak se to začelo zatahat na západ'e a já
4. sem říkal tatínkovi, di sme přijeli na Dráhi: „Neujížd'ej,“ von jel heski čerstva,
5. „neujížd'ej, uš nebude nic.“ A diš sme popojeli kus po t'ech Drahách, tak sem povídal:
6. „Ujížd'ej, ujížd'ej, je bude zle.“ A koukal sem na Boubín a vid'el sem tam g Boubínu,
7. jak f tom Kočičim kout'e, jak se tam d'elá taková ta hmla, d'elala taková d'ivi, že se tak
8. točila, vítr se d'elá a já poal: „Ujížd'ej!“ Tak sme ujížd'eli, co sme mohli. Přijeli sme
9. domu, uš sme nemohli ani potah dát do maštale, eš'te sme ho tam přeci dali, ale uš
10. padali kroupi a uš – bratr bil maličkej eš'te no, a ten vodešel do přeciñe. Tag já s tí
11. maštale eš'te sem tam skočil za ñim, sem si mislel, von se tam zblázñí. A bila tma,
12. úplně tma a f tej kuchiñi to d'elalo po tej cest'e – mi máme stavení zrovna u cesti –
13. tak tam to d'elalo: „hú, hú“, jen to hučelo. Do domovñích dveřích to tak sekalo, ti
14. kroupi, jako di tam hází kamejčki. A ti dveře bili potom celí votlučení.
15. No, a di potom bouře přešla, tak sme višli ven a bilo fšecko zñičíno. Stromi bili
16. votlučení, nemñeli ani listí, to bilo fšecko votlučení. A vobilí to leželo na zemi
17. docela a nebilo s touho nic. Mušelo se to síct, jen tag jako sláma se to síklo a vozilo
18. se to na vozíku do peren. A bilo to. Zrní to nemñelo žadní. Vono to eš'te potřealo tak
19. skoro štrñáct dñích, abi to dozrálo. Nu a nejčko sem koukal u Bednářojc u
20. sousedovo staveñí tam ležela fúra sena, tak to bil švagr a ten nakládal suchej jetel.
21. Diš sme jeli, uš mu to vítr bral. A u t'ech Bednářojc mu to vítr převalil, koñe mu
22. vitrhli předeke z vozu a von je mušel pust'it, protože tma bila a kroupi ho mlátíli.
23. Jeho bratrovi to vzalo klobuk, von mñel slamñenej klobuk, a von si popat kus toho

24. sena, dal si to na hlavu a neš popošel kus, kroupi mu to votloukli. No a to nám

25. viprávjeli druhej den, jak to dopadalo.

UKÁZKA Č. 9 – DOLNÍ KOŽLÍ, OKRES PRACHATICE

mluvila Aloisie Zámečnicková, nar. 1913

1. ... No a pak sem převzala tu chalupu vod našich, vdala sem se...
2. Víž gde sem si ho namluvila? Mi sme jeli vlakem domu, s Prahi, já sem jela s Prahi
3. vot ťech pánú, co sem u nich sloužila. Von bil f Praze u policije a von jel domu do
4. Heřmaňe, tam vistupoval, von bil z Budišovic, víš. No tak, já sem jela domu taki na
5. dovolenou a von jel taki, protože mňel službu přez noc, tak jel ráno potom domu. No,
6. já sem taki dikci ráda si sedala k voknu. Von seděl takle na jednei straňe a já sem si
7. sedla na druhou, a četla sem si taki a von si taki čet a nemluvili sme na sebe nič, aš
8. potom mňe povídá, jestli mňe to nebude vadít, že votevře vokno. Já sem povídala, že
9. ne, tak sme se začali bavít, no a tak sme se ťe dobře a pak, von potom v Heřmaňi
10. vistupoval, dříf jako, já jela až do Husince, no a tak sem potom z Husince mušela
11. šlapat pješki taki kousek. No a já sem si takle četla, já nevim, jestli sem mňela tam
12. mojí adresu nebo co sem to mňela na kníšce, a von si přečet tu adresu a místo
13. Alojzije, tak čet Marije, víš. A von mňe potom poslal pozdraf, ne. No a tak já mu
14. potom poslala, tak sem mu taki napsala. No a se mu líbilo, že heski píšu, bes
16. chip a mňe se taki líbilo, že heski von píše. No a tak von tě, to já sem bila doma a
17. von ťe tam za mnou přišel. Von tam přišel a hledal tam číslo třináč, no a teť to tam
18. nemoch najít. Naši totiš dicki vozili takovou chvuj, víš, a to se sekalo pro dobytek,
19. no a ti klacki se dávali do votípek a ta chvuj se dávala jako stlaňí , to se topilo, ti
20. votípki, a to se stalo ťem kravám. No a taková halda tam bila na sadě, a tam bil hnuj
21. před maštali, abi se tonemušelo daleko vozít, vijelo se kolečekm a hup na ten hnuj.
22. No a tak von to nemoch najít, to číslo, diš tam bilo ta chvuj. No a potom to přeci
23. našel, prošel celou ves a našel to. Teť tam přišel, já sem zrovna chtěla jít krmit, víš,
24. sem bila přistrojená do tí maštale. A teť, maminka bila venku a von se jako
25. přectavil, že je Zámečník a že se de podívat za mnou. Vona mislela, že de neco

- 26.** spravovat, diš je to zámečňík, tak eště nedávala tatínkovi, že jí von tom nič neřek.
- 27.** No a potom se to celí visvjetlilo. No a potom sme si dopisovali. Pak v le'e bila pout,
- 28.** tak sme šli spolu pješki na zábavu do toho Svatomaří, tam sme mñeli tetu, a tam
- 29.** sme tancovali a potom večír u nás přespal.